

ΕΘΙΜΑ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΑΛΛΗΛΟΒΟΗΘΕΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ

ΥΠΟ

Δ. Α. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ

Εἰς τὰς λαϊκὰς συνηθείας, τὰς σχετικὰς μὲ τὴν συνεργασίαν καὶ ἀλληλοβοήθειαν τῶν ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ, διαφαίνεται ὁ τρόπος, καθ' ὃν οὗτοι ρυθμίζουν τὰς μεταξὺ τῶν συνεργατικὰς σχέσεις καὶ κατανοοῦν τὰς πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τὸ κοινὸν ὑποχρεώσεις. Ἐκ τῶν συνηθειῶν τούτων ἐξεπήγασαν προφανῶς καὶ εὐρύτεροι συνεργατικοὶ καὶ ἀλληλοβοηθητικοὶ σύνδεσμοι, συνεταιρισμοί, συντεχνίαι καὶ ἄλλαι ἐνώσεις, αἵτινες ἀπετέλεσαν ἐν πολλοῖς, ἰδίᾳ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας, παράγοντας κοινωνικῆς προόδου καὶ ἀκμῆς.

Ὅθεν διὰ τῆς ἐρεῦνης τῶν εἰς τὴν συνεργασίαν καὶ ἀλληλοβοήθειαν ἀναφερομένων ἐθίμων διαγιγνώσκωμεν τὰς ἀλτρονιστικὰς ἢ ὠφελιμιστικὰς τάσεις τῶν ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ καὶ σχηματίζομεν εἰκόνα σαφῆ οὐσιώδους ἐκδηλώσεως τῆς ὅλης ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς των ζωῆς· συνάμα δὲ εἰς τὰ ἔθιμα ταῦτα ἀνευρίσκομεν τὰ σπέρματα τῶν διαφόρων συνεργατικῶν καὶ φιλανθρωπικῶν ἐνώσεων καὶ διαγιγνώσκωμεν τὰς βάσεις, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ἐκάστοτε καὶ ἡ σχετικὴ νομοθεσία· διότι, ὡς γνωστόν, οἱ νόμοι τῆς πολιτείας προσαρμόζονται κατὰ τινὰ τρόπον πρὸς τὰ λαϊκὰ ἔθιμα καὶ ταῦτα ἐπιδιώκουν νὰ κωδικοποιήσουν κατὰ τὸν προσφορῶτερον τρόπον¹⁾).

Πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς τοιαύτης ἐρεῦνης ἐξετάζονται κατωτέρω τὰ κρατοῦντα σήμερον παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ ἔθιμα συνεργασίας καὶ ἀλληλοβοηθείας. Πολλὰ τούτων εἶναι ἤδη ἀποθησαυρισμένα εἰς τὸ Λαογραφικὸν Ἄρχειον τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἔνθα ἔχουν καταταχθῆ κατὰ σύστημα καταρτισθὲν ὑπὸ τοῦ διευθυντοῦ τοῦ Ἄρχειου, καθηγητοῦ Γ. Α. Μέγα²⁾. Ἐξ αὐτῶν παρέλαβον ὅσα ἐκ τῶν ἀναφερο-

¹⁾ «Κυριώτεροι καὶ περὶ τῶν κυριωτέρων τῶν κατὰ γράμματα νόμων οἱ περὶ τὰ ἦθη εἰοῖν» λέγει ὁ Ἀριστοτέλης (Πολιτ. Γ' 11, 6). «Mores sunt tacitus consensus populi longa consuetudine inveteratus» ὠριζον οἱ παλαιοὶ Ῥωμαῖοι νομοδιδάσκαλοι (Iuris civ. ecloga, Parisiis 1827, 1).

²⁾ Γ. Α. Μέγα, Ζητήματα ἑλληνικῆς λαογραφίας σ. 9 καὶ 20, ἐν Ἐπετηρίδι τοῦ Λαογραφικοῦ Ἄρχειου 1939 καὶ 1940. Τὰ ἀνάτυπα ἐξεδόθησαν μὲ ἰδιαιτέραν σελίδωσιν. Εἰς ταῦτα γίνονται αἱ παραπομπαὶ ἐν τοῖς ἐπομένοις.

μένων εις τὰ σχετικά κεφάλαια (ἀλληλοβοήθεια και συνεργασία — συμβάσεις, συνεταιρισμοί) ἐνόμισα χρήσιμα εις τὴν μελέτην ¹⁾).

Ἀκολουθήσας τὸ διάγραμμα κατατάξεως, τὸ ἰσχύον εις τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον, διήρεσα τὴν ὕλην ὡς ἑξῆς:

Α' Συνεργασία και ἀλληλοβοήθεια εις ἰδιωτικὰς ἐργασίας

α') ἐπ' ἀμοιβαίῳ συμφέροντι τῶν συνεργαζομένων,

β') ἐν πνεύματι κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης πρὸς τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην βοήθειας,

γ') ἐπὶ σκοπῶ ἀγαθοεργίας πρὸς ἐνδεεῖς.

Β' Συνεργασία και ἀλληλοβοήθεια εις ἐκτέλεσιν ἔργων κοινῆς ὠφελείας.

Γ' Γενικοὶ ὄροι δηλοῦντες διάφορα εἶδη συνεργασίας.

Δ' Παρατηρήσεις.

Εἰς τὸν καθηγητὴν κ. Γ. Α. Μέγαν ὀφείλω χάριτας διὰ τὰς ἐπιστημονικὰς του ὑποδείξεις και τὴν καθοδήγησίν του εις τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ θέματος.

Α' ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΛΛΗΛΟΒΟΗΘΕΙΑ ΕΙΣ ΙΔΙΩΤΙΚΑΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

α') Ἐπ' ἀμοιβαίῳ συμφέροντι τῶν συνεργαζομένων.

Ἡ τοιοῦτου εἴδους συνεργασία διέπεται ὑπὸ συμβάσεων συναπτομένων προφορικῶς μεταξὺ δύο ἢ περισσοτέρων προσώπων ἢ οἰκογενειῶν συμφώνως πρὸς τὰ κρατοῦντα τοπικὰ ἔθιμα, και δὴ ἐπὶ ἴσοις ὄροις και ἐπὶ ἀνταποδόσει. Ἡ ἔννοια τῆς ἀνταποδόσεως δηλοῦται διὰ τῶν γενικῶν ὄρων, οἱ ὅποιοι χρησιμοποιοῦνται διὰ τὴν τοιαύτην συνεργασίαν πολλαχού τῆς Ἑλλάδος, *δανεικαριά, δανεικολογία, δανεικοί* ²⁾ *δανεικαρολόοι* ³⁾ και *ληροβόθεια* (= ἀλληλοβοήθεια) με τὰς διαφοροὺς κατὰ τόπους μορφάς: *ἀντιβόθεια* ἐν Εὐβοίᾳ, *ληβόθεια* ἐν Βελβενδῶ, *ληροβούθεια, ἀλλ'βούθεια* ἐν Θράκῃ κ.λ.π. ⁴⁾

Εἰς τὴν κατωτέρω ἐξέτασιν παραλείπονται αἱ συμβάσεις, αἱ μεταξὺ γαιοκτημονος και καλλιεργητοῦ συναπτόμεναι, καθ' ἃς ὑπὸ τοῦ πρώτου διατίθεται τὸ κτῆμα και ὑπὸ τοῦ δευτέρου ἡ ἐργασία, ὡς π.χ. αἱ διὰ τὰ *μισιακά, τὰ ἔντριτα, τὰ ἀναπεντά-*

¹⁾ Αἱ παραπομπαὶ εις χειρόγραφα τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου γίνονται με τὴν βραχυγραφίαν ΛΑ, ἀκολουθεῖ ὁ ἀριθμὸς εἰσαγωγῆς χειρογράφου, ἢ σελίς, τὸ ὄνομα τοῦ συλλογέως και ὁ τόπος. Παραπομπαὶ εις χειρόγρ. τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ γίνονται με τὴν βραχυγραφίαν ΙΛ.

²⁾ ΛΑ ἀρ. 1105 σ. 162, Μ. Λιουδάκη, Κρήτη.

³⁾ ΙΛ ἀρ. 530 σ. 45, Δ. Ι. Γεωργακάς, Μεσσήνη. - ΛΑ ἀρ. 1096 σ. 107, Ι. Κακριδῆς, Σουδενὰ Καλαβρύτων. Ὁμ. *Γεωργακά*, Μεσσηνιακὰ ἔθιμα ἐν Ἀρχ. ἰδιωτ. δικαίου Η' (1941) σ. 186-7.

⁴⁾ Περὶ τῶν διαφορῶν διαλεκτικῶν τύπων βλ. Ἱστορ. Λεξικὸν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἐν λ. ἀλληλοβοήθεια.

ρικά, μολονότι και εις αὐτὰς ἐνυπάρχει ἡ ἔννοια τῆς συνεργασίας, καὶ ταύτης ρυθμιζομένης ἐν πολλοῖς ὑπὸ ἐθίμων, διότι αὐταὶ εἶναι ἀποτέλεσμα οὐχὶ τόσοσιν τῆς αὐτοπροαιρέτου ἀποφάσεως τοῦ καλλιεργητοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον τῆς οἰκονομικῆς ἐνδεΐας τούτου, ἠναγκασμένου νὰ καλλιεργῇ τὴν ξένην γῆν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατὰ τὰς διατάξεις, αἵτινες ἐρρῦθμιζον ἄλλοτε, εἰς παλαιούς φεουδαρχικούς χρόνους, τὰς σχέσεις ἰδιοκτῆτου καὶ καλλιεργητοῦ. Αἱ συμβάσεις αὐταὶ συνήθως κατοχυρώνονται δι' ἐπισήμων συμβολαιογραφικῶν πράξεων καὶ συνάπτονται διὰ μακρότερον χρόνον, ἢ δὲ πρὸ τοῦ συμπεφωνημένου χρόνου ἔνεκα διαφωνίας διάλυσις αὐτῶν ἐπιβάλλει ὄρισμένας νομικὰς κυρώσεις. Τοῦναντίον αἱ ἐπὶ ἴσοις ὅροις συναπτόμεναι συμβάσεις ἐργασίας διαλύονται εὐκόλως, εὐθὺς ὡς προβληθῇ κώλυμά τι ἢ διαφανῆ δόλος τις κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῆς, ὡς π. χ. θάνατος τοῦ ἑνὸς ἐκ τῶν ἀροτριῶντων ζῶων ¹⁾, δολία προσπάθεια τοῦ ἑνὸς ἐκ τῶν συνεργαζομένων νὰ ἐπιρροίῃ περισσότερο βάρος, *νὰ ρίξῃ λουρί* ²⁾, ὡς λέγεται, εἰς τὸ ἀροτριῶν ζῶον τοῦ συνεταιροῦ του διὰ μεταφορᾶς τοῦ σημείου προσδέσεως ρυμοῦ καὶ ζυγοῦ ἐγγύτερον πρὸς τὸν λαιμόν του κ.τ.τ.

Αἱ μορφαί, τὰς ὁποίας προσλαμβάνει ἡ σύμπραξις αὕτη εἰς τὰς διαφόρους ἐργασίας, εἶναι αἱ ἑξῆς :

1) Εἰς γεωργικὰς ἐργασίας :

Δύο γεωργοί, ἔχοντες ἐν ἀροτριῶν ζῶων ἕκαστος (βοῦν, ἵππον, ἡμίονον, ὄνον), συνεταιρίζονται δι' ὄρισμένον χρονικὸν διάστημα (διὰ μίαν ἢ δύο καλλιεργητικὰς περιόδους) ³⁾, ἵνα ἀπὸ κοινοῦ καλλιεργήσουν τὰ κτήματά των. Οἱ οὕτω συνεταιριζόμενοι εἶναι γνωστοὶ συνήθως μὲ τὸν γενικὸν ὄρον *σμίχτες* ἢ *σέμπροι* ⁴⁾, ὁ δὲ συνεταιρισμὸς των μὲ τὸν ὄρον *σμιξιά* ἢ *σεμπριά*. Εἰς πολλὰ μέρη εἶναι ἐν χρήσει ὁ φεουδαρχικὸς ὄρος *κολλήγας* ⁵⁾, μὲ τοὺς διαφόρους ἰδιωματικούς τύπους του, *κολλέγας - ισσα* καὶ *κολληματάρης* ἐν Πελοποννήσῳ ⁶⁾ *κολλήβας* ἢ *κολλήγας* ἐν Χίῳ ⁷⁾

¹⁾ Ἐκ τούτου προήλθεν ἡ γνωστὴ λαϊκὴ παροιμία *ψόφησε τὸ βόδι μας, πάει ἡ σεμπριά μας*, λαβοῦσα γενικότερον τὴν ἔννοιαν τῆς ἔνεκα ἀνωτέρας βίας διαλύσεως τοῦ συνεταιρισμοῦ. Βλ. *N. Δημητρακοπούλου*, Νομ. ἐνασχολήσεις 2, 83.

²⁾ Φράσις λεγομένη ἐν Εὐβοίᾳ, κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ συναδέλφου *I. Καλέρη*.

³⁾ «Ὅταν ἕνας σέμπρος εἶναι ἀνάποδος, ξεσεμπρέουν τελειώνοντας τὶς προσιμῆς καὶ βρίσκειται ἄλλο ταίριασμα. Ἀνέκαθεν βρέθησαν ἔθιμα γιὰ τὰ σεμπρέματα, πού τὰ κρατοῦν σὰ θρησκεία οἱ σέμπροι» *Δ. Λουκοπούλου*, Γεωργικὰ Ρούμελης (1938) σ. 86.

⁴⁾ Περὶ τῆς ἐτυμολογίας βλ. *G. Meyer*, Neugriech. Studien, II (Wien 1894) σ. 56 - 57.

⁵⁾ Βλ. *G. Meyer*, ἐνθ. ἀν. τόμ. III σ. 31. Πρβλ. καὶ *E. Μπουντόνα*, Μελέτη τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς Βελβενδοῦ, σ. 103.

⁶⁾ *Π. Παπαζαφειροπούλου*, Περισιναγωγή γλωσσικῆς ὕλης (ἐν Πάτραις 1887) σ. 438.

⁷⁾ *K. Ἀμάντου*. Συμβολὴ εἰς τὸ χιανὸν γλωσσάριον σ. 34

καὶ ἀλλαγῶ. Ἐν Θράκῃ ὁ συνεταιρισμὸς ὀνομάζεται *ορτακλίκι* ἢ *ορτακιά*¹⁾ καὶ οἱ συνεταιριζόμενοι *ορτακλήδες*· «ξεύγουν τὰ βόιδα τους μαζί, σπέρνουν, θερίζουν μαζί, τὰ εἰσοδήματα μοιράζουν ἀνάλογα μὲ τὰ χτήματα ποὺ ἔχουν καὶ τὴν ἐργασία ποὺ καταβάλλουν»²⁾. Ἐν Ἠλείῳ οἱ οὕτω συνεταιριζόμενοι ὀνομάζονται *σιματόροι*· *σύζευγα* *κάνουν* σημαίνει σπέρνουν μαζί τοὺς ἀγρούς των³⁾. Εἰς χωρία τῆς Ἀκαρνανίας ὄχι μόνον ἐργάζονται *σύζευγα* εἰς ὅλας τὰς καλλιεργητικὰς ἐργασίας ἀπὸ τῆς σπορᾶς μέχρι τοῦ θερισμοῦ, ἀλλὰ καὶ μοιράζουν ἀπὸ κοινοῦ τὸ συνολικὸν εἰσόδημα ἐξ ὄλων τῶν διὰ τῆς κοινῆς ἐργασίας καλλιεργηθέντων ἀγρῶν. Ἄν τυχὸν ὁ ἀγρὸς τοῦ ἑνὸς ἐκ τῶν συνεταιρικῶς ἐργαζομένων κρίνεται γονιμώτερος, τότε διὰ τὸν ἰδιοκτήτην του χωρίζεται μερίδιον κατὰ τι μεγαλύτερον· τὸ ἐπὶ πλέον τοῦτο ποσὸν εἶναι τὸ λεγόμενον *χωραφιάτικο*⁴⁾. Ἐν Κρήτῃ οἱ συνεργαζόμενοι ὀνομάζονται *συζευτάδες* (ἐν. ὁ *συζευτής*), ὁ συνεταιρισμὸς *συζεψιά* ἢ *κοινᾶτο* καὶ τὸ ρῆμα *συζεύω* ἢ *συζέφνω*⁵⁾. *Μαχούμασιν* πρὸς ἀντίσηκα εἶναι συνήθης ἔκφρασις μὲ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν εἰς τὴν περιφέρειαν Μόρφου Κύπρου⁶⁾. Ἐνα τετάρτι βόι εἶναι ὄρος ἐν Κεφαλληνίᾳ σημαίνων, ὅτι ὁμοῦ μετὰ τριῶν ἄλλων κατέχει τις βοῦν, ὥστε τοῦ ἀνήκει τὸ, ἐν τέταρτον καὶ ἐπομένως ἀνὰ τέσσαρας ἡμέρας δύναται νὰ λαμβάνῃ τὸν βοῦν πρὸς ἀροτρίασιν⁷⁾. *Κάνουν σ'ναλλαξά* λέγουν ἐν Σάμῳ⁸⁾ διὰ τοὺς γεωργοὺς, τοὺς ἐργαζομένους εἰς τοὺς ἀγρούς των ἀπὸ κοινοῦ καὶ κατ' ἐναλλαγὴν. Ἐν Αἰτωλίᾳ εἶναι γνωστὸς ὁ ὄρος *ἀλλαξοβοῦδίζω* (*ἀλλαξοβοῦδίζουμε γιὰ νὰ κάνουμε χωράφι*)⁹⁾ ἢ *σκάβω ἀντισηκάρικα*¹⁰⁾, ἐν Κυθήροις *ἀντικάματο*¹¹⁾.

Ὁ χρόνος ἐργασίας εἰς τὸ κτῆμα ἐκάστου τῶν συνεταιρικῶς ἐργαζομένων ὀρίζεται συνήθως μὲ τὴν ἑβδομάδα: *βδομαδιάτικο*, *κάνουν μὲ τὴ βδομάδα*, *χωράφια βδομαδιάτικα*¹²⁾ ἢ καὶ μὲ ὠρισμένας ἡμέρας: *κάνουν μέρες*¹³⁾, ἀναλόγως τῶν και-

1) Ἐκ τοῦ τουρκικοῦ *ortak* = συνεταιρικός.

2) Α. Πετροπούλου, Λαογραφικὰ Σκοπέλου - Πέτρας Ἀνατ. Θράκης ἐν Ἀρχ. Θρακ. θησ. Η' (1941 - 2) σ. 173, πρὸς βλ. καὶ τόμ. Γ' σ. 301.

3) ΛΑ ἀρ. 976, σ. 658, Δ. Λουκόπουλος, Σούλι.

4) Πληροφορία τοῦ φιλολόγου Σ. Μπελιτάου ἐκ Μοναστηρακίου Βάλτου.

5) ΛΑ ἀρ. 1512 σ. 301, Στ. Ξανθοῦδιδης. — Γ. Κ. Σπυριδάκη, Γεωργία καὶ ἀμπελοργία ἐν Κασιδιονίῳ Σητείας, περ. Μύσων 1, 193.

6) Πληροφορία τοῦ Κυπρίου φοιτητοῦ φιλολογίας Ν. Κονομή.

7) ΛΑ 687 σ. 167, Μαρκάτος.

8) ΛΑ ἀρ. 391 σ. 390, Σωκρ. Ἰωαννίδης.

9) Α. Λουκοπούλου, Γεωργικὰ Ρούμελης σ. 86.

10) ΛΑ ἀρ. 1421 σ. 264, Δ. Λουκόπουλος.

11) *Πανδώρα* 14 (1862) σ. 360.

12) ΛΑ ἀρ. 976 σ. 658, Δ. Λουκόπουλος, Σούλι — ΛΑ 749 σ. 12, Γ. Λουλάκης, Βιάνος Κρήτης (ἑβδομαδιάτικο ξευγάρι).

13) ΛΑ ἀρ. 1160 Α' σ. 129, Γ. Α. Μέγας, Βάρος Λήμνου.

ρικῶν συνθηκῶν πρὸ παντός, αἵτινες ὑπαγορεύουν τὴν ἀνάγκην τῆς ἐργασίας εἰς τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸν ἀγρὸν. Πάντως ὁ ἀριθμὸς τῶν ἡμερῶν ἐργασίας εἰς τοὺς ἀγροὺς ἐκάστου τῶν συνεργαζομένων δὲν ὀρίζεται πάντοτε ἴσος μὲ σχολαστικὴν ἀκρίβειαν, ἀλλ' εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι μικρότερος ἢ μεγαλύτερος εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου, ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν¹⁾: *δίχως ξεσυνερισμό*, ἢ *δίχως ξεσυνέρια*, ὅπως κοινῶς λέγεται.

Ἐνίοτε δύο ὁμοῦ καλλιεργηταὶ ἀναλαμβάνουν νὰ καλλιεργήσουν ἀπὸ κοινοῦ ἀγρὸν ἄλλου, ὁπότε ἐκ τοῦ εἰσοδήματος τὸ ἥμισυ λαμβάνει ὁ ἰδιοκτήτης, τὸ δὲ ἕτερον ἥμισυ διανέμεται ἐξ ἴσου μεταξὺ τῶν καλλιεργητῶν²⁾.

Ἀνάλογοι πρὸς τὰς ἀνωτέρω συμβάσεις συνάπτονται καὶ διὰ τὴν ἐργασίαν τοῦ θερισμοῦ. Συνήθως συνεταιρίζονται δύο ἢ καὶ πλείονες οἰκογένειαι γεωργῶν διὰ τὸν ἀπὸ κοινοῦ θερισμὸν καὶ ἀλωνισμὸν τῶν δημητριακῶν. Ἐν Κύπρῳ τοιοῦτος συνεταιρισμὸς τριῶν μέχρι πέντε οἰκογενειῶν διὰ κοινὴν ἐργασίαν θερισμοῦ, καθὼς καὶ διὰ τὴν ἀπὸ κοινοῦ γαλακτοκομίαν, ὀνομάζεται *κούα*³⁾. Εἰς τὴν περιφέρειαν Ρεθύμνης κατὰ τὸν θερισμὸν ἐργάται ἀναλαμβάνουν τὴν ἐργασίαν τοῦ θερισμοῦ καὶ ἀλωνισμοῦ, λαμβάνοντες τὸ πέμπτον τοῦ εἰσοδήματος καὶ ὀνομαζόμενοι ὡς ἐκ τούτου *πενταρολόγοι*⁴⁾. Εἰς Μονοφάτσιον Κρήτης οἱ οὕτως ἐργαζόμενοι λαμβάνουν τὸ τρίτον τοῦ εἰσοδήματος⁵⁾. Παρομοίαι συμβάσεις διὰ θερισμὸν ἀπαντῶμεν πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, συνήθως μεταξὺ δύο οἰκογενειῶν⁶⁾.

Διὰ τῶν τοιούτων συμβάσεων καὶ συνεργασιῶν ἐξυπηρετοῦνται ἐπιτακτικαὶ ἀνάγκαι τῆς ζωῆς καὶ δὴ αἱ ἀνάγκαι διὰ τὴν σποράν, δεδομένου ὅτι πολλοὶ τῶν γεωργῶν⁷⁾ διαθέτουν ἐν μόνον ἀροτριῶν ζῶων, εἶναι *μονόβοδοι*, ὅπως λέγουν ἐν Ἡπειρῷ⁸⁾, καὶ δὲν δύνανται μὲ μόνον τοῦτο νὰ φέρουν εἰς πέρας τὴν ἐργασίαν των.

Ἀλληλοβοήθεια γίνεται καὶ διὰ τοῦ δανεισμοῦ τῶν φορτηγῶν ζῶων πρὸς μεταφορὰν δημητριακῶν, χόρτων κ.τ.τ.

1) ΛΑ ἀρ. 1159 Α' σ. 58, Γ. Ταρσοῦλη, Πυλία.

2) ΛΑ ἀρ. 1542 σ. 299, Δ. Λουκόπουλος, Αἰτωλία.

3) ΛΑ ἀρ. 950, 44, Ε. Φαρμακίδης. Τὸ ἔτυμον τῆς λέξεως δὲν εἶναι γνωστόν. Ἀξιοσημείωτον εἶναι τὸ παρ' Ἡσυχίου: *Κούα* ἐνέχυρα. Καὶ εἰς τὸ σχόλιον: *Dialectus Thessalorum an Cypriorum sit, incertum est.*

4) ΛΑ ἀρ. 1162 Α σ. 34, Μ. Λιουδάκη.

5) ΛΑ ἀρ. 1161 Α σ. 9, Μ. Λιουδάκη.

6) Βλ. καὶ Α. Γ. Βρόνη, Οἱ ζευγάδες τῆς Ρόδου, ἐν Λαογραφίᾳ ΙΒ' σ. 117.

7) Καὶ πρὸ ἐνὸς αἰῶνος ὁ Fr. Thiersch (*De l'état actuel de la Grèce et des moyens d'arriver à sa restauration*, τόμ. 1, Leipzig 1833 σ. 294) ἔγραφε περὶ τῶν γεωργῶν τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1833: «Μόνον τὸ ἐν τρίτον τῶν κατοικῶν κατέχει ἓνα ζευγάρι βόδια» οἱ ἄλλοι ἢ ἔχουν κοινὰ ἢ δὲν ἔχουν καθόλου.

8) ΛΑ. ἀρ. 1422 σ. 103, Μ. Λιουδάκη, Βραχώρι Ἡπειροῦ.

2) Εἰς ποιμενικὰς ἐργασίας.

Ἡ σύμπραξι αὕτη ἀπαντᾶται καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν Ἑλλάδα καὶ ἰδίᾳ εἰς τὰς ὄρεινὰς περιοχάς, ἔνθα εὐδοκιμεῖ ἡ κτηνοτροφία. Μὲ τὴν ἔνωσιν δύο ἢ περισσότερων μικρῶν ποιμνίων καὶ τὴν διὰ δανεισμοῦ γαλακτοκομίαν ἐπιτυγχάνεται οἰκονομία χρόνου καὶ κόπων.

Ὡς εἰς τοὺς γεωργικοὺς συνεταιρισμοὺς καὶ τὰς γεωργικὰς συμβάσεις, ἔχομεν καὶ ἔδω τοὺς γενικοὺς ὄρους *σμίχτες, σέμπροι—σμιξιά, σεμπριά*.

Ἐν Ἠπειρῷ οἱ συμπράττοντες ποιμένες ὀνομάζονται *σμιγοὶ ἢ σμιξιάρηδες*. Ἐν Ρόδῳ ὁ συνεταιρισμὸς λέγεται *ἀρκανλειὸν* καὶ ὁ συνεταιριζόμενος *ἀρκανλής* (θηλ. *ἀρκανλίσσα*). Τὸ ποσὸν τοῦ γάλακτος, τὸ ὁποῖον δανεῖζεται ἐπὶ ὠρισμένης ἡμέρας ἀπὸ τὸν ἕνα *ἀρκανλήν* εἰς τὸν ἄλλον, μετρεῖται μὲ τὸ *πιδιακὸν*—ἀγγεῖον πῆλινον μὲ δύο λαβὰς ἐν εἴδει ἀμφορέως¹⁾—καὶ τὰ δανειζόμενα *πιδιακὰ* σημειοῦνται μὲ στιγμὰς (*κόκκες*) ἐπὶ ράβδου ἐκ ροδοδάφνης²⁾. Ἐν Κρήτῃ διὰ τοὺς οὕτω συνεταιριζομένους ποιμένας εἶναι ἐν χρήσει καὶ ὁ γενικώτερος ὄρος *σημισάτορες* (*semissarius*), περισσότερον γνωστὸς προκειμένου περὶ μονιμωτέρων καὶ μακροχρονιωτέρων συνεταιρισμῶν. Πολὺ εὐχρηστοὶ ἐπίσης εἶναι οἱ ὄροι *κοινᾶτο ἢ κοινᾶς* = συνεταιρισμὸς: *τοὶ αἰγες τοὶ ἔχομε κοινᾶτο*³⁾, *δὲν ἐπῆε καλὰ ὁ κοινᾶς, γιατί ἤκλεφτε ὁ κοινᾶτορας*⁴⁾· οἱ συνεταιριζόμενοι *κοινατόροι ἢ κοινάτορες* (ἐν. *κοινάτορας*)⁵⁾· καὶ τὸ ρ. *κοινᾶζω ἢ κοινεύω*⁶⁾, *ἔχω κοινατοριά*⁷⁾, *κάνω μαζι μητᾶτο*⁸⁾ καὶ τὸ ἀντίθ.

¹⁾ ΛΑ ἀρ. 1568 σ. 250, Χ. Παπαχριστοδοῦλου.

²⁾ Βλ. περιγραφὴν ἐν Λαογραφίᾳ ΙΒ' σ. 218 ὑπὸ Α. Βρόντη. Περὶ τῆς ἐτυμολογίας τῆς λ. *ἀρκανλής* ἐκ τοῦ *ἄρχω*—*αὐλή* βλ. Β. Φάβην, Ἀθηνᾶ ΜΕ' 369. Ἐν Ἀνατολ. Κρήτῃ ἡ μέτρησις γίνεται μὲ τὸ *σημάδι* ἢ *σημαδόξυλο*, ξύλον μικρὸν κυλινδρικόν, μήκους 2—3 παλαμῶν. Ἐκαστος ἔχει *σημαδόξυλα* ἴσα πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν συνεταιρισμένων. Εἰς ἕκαστον *σημαδόξυλο* εἶναι χαραγμένον τὸ ὄνομα τοῦ εἰς ὃν ἀνήκει. Ὅταν φέρῃ τὸ γάλα εἰς τῶν συνεταιρισμένων, ὁ παραλαμβάνων θέτει τὸ *σημαδόξυλό* του (τοῦ προσφέροντος) εἰς τὸ γαλοδοχεῖον καὶ εἰς τὸ ὕψος ὅπου φθάνει τὸ γάλα, χαράσσει σημεῖον (*κόκα*). Αὐτὸ γίνεται δι' ὅλους τοὺς συνεταιρισμένους καὶ οὕτω κρατεῖται λογαριασμός, ἔν' ἀποδοθῇ μὲ τὴν σειρὰν τὸ γάλα. Τοιοῦτου εἶδους μέτρησις γίνεται συνήθως ὑπὸ τῶν γυναικῶν, αἵτινες τρέφουν ὀλίγα οἰκόσιτα ζῶα καὶ συνεργάζονται εἰς τὴν τυροκομίαν. (ΛΑ ἀρ. 1105 σ. 164—166, Μ. Λιουδάκη). Ἐν Ξυλῖᾳ ἡ μέτρησις γίνεται μὲ *γαλομέτρες*, ξύλινα δοχεῖα, εἶδος βεδούρας (ΛΑ ἀρ. 1159, σ. 55 Γ. Ταρσοῦλη).

³⁾ ΙΑ ἀρ. 325 σ. 69, Ἰ. Κονδυλάκης.

⁴⁾ ΙΑ ἀρ. 554, 94, Γ. Σπυριδάκης.

⁵⁾ Ἐν Σφακίαις ἀπαντᾶται καὶ ὁ ὄρος *φρτσιαδόροι*. ΛΑ 866 σ. 15, Γ. Πάγκαλος.

⁶⁾ Βλ. Στ. Ξανθοῦδίδου, Ποιμενικὰ Κρήτης, ἐν Λεξικογρ. Ἀρχ. Μ. Ν. Ἑλληνικῆς Ε' (1918) σ. 275.

⁷⁾ ΛΑ ἀρ. 1105 σ. 156, Μ. Λιουδάκη.

⁸⁾ ΛΑ ἀρ. 1105 σ. 164, Μ. Λιουδάκη.

ξεκοινάζω ἢ ἀγιαποστολιάζω, ἐπειδὴ ἡ διάλυσις τοῦ συνεταιρισμοῦ γίνεται συνήθως τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων (29 Ἰουνίου), ὅτε ἐλαττοῦται κατὰ πολὺ ἡ γαλακτοφορία τῶν ποιμνίων¹⁾. Ἡ σύμπραξις γίνεται ὡς ἐξῆς: Ὀλόκληρον τὸ ποιμνιον ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ διαιρεῖται εἰς μικροτέρας ομάδας, δεκαπεντάρια, κοσάρια, τριαντάρια, σαραντάρια κλπ. καὶ τοιουτοτρόπως λέγουν ὅτι τὸ ποιμνιον ἔχει δύο τρία, δεκαπεντάρια, κοσάρια κ.λ.π. ἢ καυκιά, ὡς ὀνομάζονται, διότι ἕκαστον τμήμα λέγεται καὶ καυκί²⁾. Ἐκαστος τῶν συνεταιριζομένων (κοινάτορας) ἔχει ὠρισμένον ἀριθμὸν καυκίων καὶ ἀπὸ τοὺς σωροὺς (βοῦβες), εἰς οὓς κατανέμονται τὰ ἐκ τοῦ γάλακτος προϊόντα, λαμβάνει διὰ κλήρον (σκραφνιοῦ) ἀριθμὸν ἴσον πρὸς τὰ καυκία του. Εἷς τινα μέρη τῆς Πελοποννήσου (Τριφυλία - Ὀλυμπία) ἢ σμιξιὰ τῶν ποιμνίων διὰ τὴν ἀπὸ κοινοῦ τυροκόμησιν λέγεται ἀλλατούριασμα³⁾ (τὸ ρ. ἀλλατουριάζω, ἀλλατορίζω), ἐν Ἡπειρῷ ἀλλατούρα (ἦ). Ἐν Μάνῃ ἔχομεν τὸν ὄρον κοινασία, εἰς Τσακωνιὰν εὐρίσκομεν τὸ ἐπώνυμον Κοίτης, τοῦ ὁποίου ἡ ἐτυμολόγησις ἐκ τοῦ ἐπιθέτου κοινός⁴⁾ εἶναι πιθανὴ καὶ ἄγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι συνεργατικαὶ σχέσεις ἔδωκαν τὴν ἀφορμὴν νὰ γίνῃ τὸ ἐπώνυμον⁵⁾. Ἐν Κύπρῳ ὁ συνεταιρισμὸς διὰ τὴν γαλακτοκομίαν ὀνομάζεται κοῦα, ὡς καὶ διὰ τὸν θειρισμὸν (βλ. ἀν. σ. 63).

Ἀπὸ κοινοῦ συνήθως συνεταιριζόμενοι δύο ἢ περισσότεροι ποιμένες μισθώνουν λιβάδια πρὸς βοσκὴν τῶν ποιμνίων των, καταβάλλοντες ἕκαστος τὸ μίσθωμα

¹⁾ Κατ' εἰδήσιν ἐκ Δυτ. Κρήτης (ΙΔ ἀρ. 430 σ. 16, Γ. Πάγκαλος) τοῦ ὄρου κοινάτο γίνεται χρῆσις ἐπὶ μακροχρονιωτέρου καὶ μονιμωτέρου ὁπωσδήποτε συνεταιρισμοῦ, ἐνῶ, προκειμένου περὶ συνεργασίας διὰ τὴν ἐποχὴν μόνον τῆς τυροκομίας, εἶναι εὐχρηστος ἡ φράσις «ἐσμιξανε στὸ μητάτο τὰ ὄζα».

²⁾ Καυκί ὀνομάζεται εἷς τινας τόπους τὸ κοῖλον δοχεῖον. Ἐκ τῆς χρήσεως κοῖλον δοχείων πρὸς μέτρησιν προσέλαβε τὴν σημασίαν τοῦ μέτρου χωρητικότητος· συνήθως τὸ καυκί θεωρεῖται τὸ ἥμισυ τοῦ κιλοῦ (11 - 12 ὀκάδες) ἢ σημαίνει ἀκόμη καὶ ἕκτασιν γῆς ἐνὸς περίπου στρέμματος, εἰς ἣν δύναται νὰ σπαρῇ ποσότης ἐνὸς καυκίου. Ἐν Κρήτῃ εἶναι συνώνυμον μὲ τὸ μουζούρι. Ἐνταῦθα σημαίνει ἀπλῶς μίαν ομάδα ἐξ ὠρισμένου ἀριθμοῦ ποιμνίων, ἡ ὁποία λαμβάνεται τρόπον τινὰ ὡς μονὰς μετρήσεως τοῦ ὅλου ποιμνίου: Τὸ κοπάδι ἔχει τόσα καυκία. Βλ. Δ. Πασχάλην, Ἀνδριακὸν γλωσσάριον σελ. 62 Ἐμμ. Μανωλακάκη, Γλωσσικὴ ὕλη τῆς νήσου Καρπάθου, Ζωγράφειος Ἁγῶν Α' σ. 333. Γιάννην Ι. Μανωλακάκη, Ποιμενικά Δυτ. Κρήτης, Χανιά 1948 σ. 64. Περὶ τοῦ καῦκος - καυκίτσα, βλ. Ἀθηνᾶ ΚΗ', 338.

³⁾ Ὀμ. Γεωργακά, Μεσσηνιακὰ ἔθιμα ἐν Ἀρχεῖῳ ἰδιωτικοῦ δικαίου Η' (1941) σ. 193. Περὶ τοῦ πιθανοῦ ἐτύμου τῆς λ. ἐκ τοῦ ἰταλ. alleato = σύμμαχος βλ. Ἱστορ. Λεξικὸν Ἀκαδημίας, τόμ. Α' ἐν λ.

⁴⁾ H. Pernot, Introduction à l'étude du dial. tzakonien, Paris 1934 σ. 386.

⁵⁾ Περὶ τῆς χρήσεως τοῦ ὄρου κοινός παλαιότερον εἰς παρομοίαν συνεργατικὰς σχέσεις μαρτυρεῖ καὶ ἡ ποντιακὴ παροιμία τὸ κοινὸν τ' ἄλογον μέσα (μέσην, ὄσφυν) *κ' ἔχ'.

κατ' ἀναλογίαν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν προβάτων του (κατὰ κεφάλαια). Τοιοῦτοι ποιμένες μισθῶνται συνεταιριζόμενοι ἐν Μακεδονίᾳ εἶναι γνωστοὶ μετὰ τὸ ὄνομα *κοπαταιάρηδες*¹⁾.

Ἡ ποιμενικὴ σύμπραξις ἐκδηλώνεται εἰς τινὰ μέρη καὶ διὰ τῆς ἐκ περιτροπῆς ἀναλήψεως τῆς ὑποχρέωσως πρὸς βόσκησιν καὶ φύλαξιν τῶν ποιμνίων, ἐὰν αὕτη δὲν γίνεται ὑπὸ τοῦ ἐκ κοινοῦ ταμείου ἀμειβομένου φύλακος (*γελαδάρη*). Ἐν Σύρῳ ἡ φράσις «*σήμερα ἔχω βοσκιδὸν*» σημαίνει ὑποχρεοῦμαι εἰς βοσκήν τῶν θρεμμάτων, διότι εἶναι ἡ σειρά μου²⁾. Εἰς τὸν Πόντον ἡ ἐκ περιτροπῆς ἀνάληψις τῆς ὑποχρέωσως πρὸς φύλαξιν καὶ βόσκησιν τῶν ποιμνίων γίνεται μετὰ τὴν *λαΐδα* δηλ. μετὰ τὴν σειράν καὶ κατ' ἀναλογίαν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατεχομένων ὑφ' ἐκάστου ποιμένος βοσκημάτων. Τὸ *συγγενολόι* ἐκάστης ἐνορίας ἐφύλαττε συνήθως χωριστὰ τὰ ζῶα του. Ἐὰν ἐπληρώνετο κοινὸς βοσκός, ἡ διατροφή του ἐγένετο, ὅπως καὶ εἰς ἄλλα μέρη, μετὰ τὴν σειράν (μετὰ τὴν *λαΐδα*)³⁾.

3) Εἰς οἰκιακὰς ἐργασίας καὶ δὴ μετὰξὺ γυναικῶν.

Ἐν Θράκῃ, διὰ νὰ κάψουν μαζί τὸν φούρνον καὶ νὰ ψήσουν τὸ ψωμί, κάμνουν, ὡς καὶ ἐν τῇ γεωργικῇ καὶ ποιμενικῇ συνεργασίᾳ *οἰρακλίκι*. «Ἡ κάθε μιὰ νοικοκυρά, γιὰ νὰ γνωρίζῃ τὸ δικό της ψωμί (*πλαστό*), κάνει ἐπάνω ὄρισμένο σημάδι, σταυρό, ἕνα πουλὶ κλπ.»⁴⁾. Ἐν Λήμνῳ ἡ ἰδιοκτήτρια τοῦ φούρνου, ἡ φουρνάρισσα, λαμβάνει ὡς ἀμοιβὴν τὸ *ζεστό* (ἄρτος μικρὸς 300 δραμίων μέχρι μιᾶς ὀκάς⁵⁾). Ὁμοίως ἄλλοῦ *πύρα φούρνου* λέγεται τὸ ψωμί ἢ τὸ κομμάτι, ποῦ δίδεται διὰ τὸ ψήσιμο.

Εἰς Κῶν ὅσοι δὲν ἔχουν φούρνον ἰδιόκτητον, ψήνουν τὸ ψωμί εἰς ἄλλον φούρνον, προσφέροντες εἰς τὸν ἰδιοκτήτην μισθὸν πίτταν ἢ ὅπωςδήποτε μικρὸν μέρος, *μὰ γωνίτσα πίτθα γιὰ τὸ καλό*. Εἰς Κέφαλον τῆς Κῶ πέντε ἢ ἕξ γυναῖκες συμφωνοῦν καὶ ψήνουν τὰ ψωμιὰ εἰς τὸν ἴδιον φούρνον, *τήροῦσαι* σειράν προτεραιότητος, *πρωθειάν*, εἰς τὸ φούρνισμα. Ἡ ἔχουσα τὴν *πρωθειάν* ἔχει τὸ πλεονέκτημα, ὅτι πρώτη ψήνει, ἀλλ' ὑποβάλλεται εἰς μεγαλύτεραν δαπάνην καυσοξύλων, διότι ὁ φούρνος ἔχει ἀνάγκην πολλῶν ξύλων κατ' ἀρχάς, διὰ νὰ πυρακτωθῇ. Κατὰ κανόνα φουρνίζουν μόνον τὸ Σάββατον⁶⁾.

¹⁾ Τὸ ὄνομα ἔχει μείνει καὶ ὡς ἐπάνυμον. Περὶ τῆς ἐτυμολογίας αὐτοῦ ἐκ τοῦ λατιν. *compascuus* βλ. *Ἄντ. Δ. Κεραμοπούλου*, Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι, Ἀθήναι 1939 σ. 103 - 4.

²⁾ ΛΑ 773, 43, Βογιατζίδης, Σῦρος.

³⁾ Χρονικά Πόντου 2, 1945 σ. 375. Ἡ λ. ἀπαντᾷ καὶ ἐν Μάνῃ μετὰ τὴν σημασίαν: μερίς, τμήμα· βλ. *Κ. Πασαγιάννη*, Μανιάτικα μοιρολόγια καὶ τραγούδια, Ἀθήναι 1928, σ. 60.

⁴⁾ Δ. Πετροπούλου, Λαογρ. Σκοπέλου - Πέτρας Ἀν. Θράκης, Ἀρχ. Θρακ. Θησ. τόμ. Η' (1941-42) σ. 173.

⁵⁾ ΛΑ 1160 Δ' 93, Γ. Α. Μέγας, Σβέρδια Λήμνου.

⁶⁾ ΛΑ 1575, 8 - 9, Ἀ. Καραναστάσης, Κῶς.

Συνεργασία επίσης γίνεται διὰ τὴν ἐκτροφὴν μεταξοσκώληκος ἀγοράζον ἀπὸ κοινοῦ τὰ μορεόφυλλα, ἐργάζονται ἀπὸ κοινοῦ καὶ διανέμουν τὰ κέρδη¹⁾.

**β') Σύμπραξις ὁμαδικὴ ἐν πνεύματι κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης
πρὸς τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην βοήθειας.**

Τὴν τοιαύτην σύμπραξιν λίαν παραστατικῶς ἐκφράζουν αἱ λαϊκαὶ παροιμίαι, ὡς τὰ πολλὰ παραπόταμα τὸν ποταμὸ κινοῦνε²⁾, τὸ καρύδι οἱ πολλὲς πέτρες ρίχνουν το³⁾, αἵτινες σημαίνουν ὅτι διὰ τῆς συμβολῆς πολλῶν εἶναι δυνατὸν νὰ εὐδοωθῇ μία ἐργασία. Αἱ μορφαί, τὰς ὁποίας λαμβάνει ἡ ὁμαδικὴ αὕτη σύμπραξις εἰς τὰς διαφόρους ἐργασίας, εἶναι ἐν γενικαῖς γραμμαῖς αἱ ἑξῆς:

1) Εἰς γεωργικὰς ἐργασίας.

Εἰς ἐορτασίμους ἡμέρας συνήθως μεγάλαι ὁμάδες ἀγροτῶν ἐξ εἴκοσι, τριάκοντα ἢ καὶ περισσοτέρων ἀτόμων ἐργάζονται εἰς τὸν ἀγρὸν ὁμοχωρίου πρὸς ἀμπελοφύτευσιν, σποράν, θερίσμον καὶ παρομοίας ἄλλας ἐργασίας. Ἡ πρόσκλησις διὰ τὴν ὁμαδικὴν ταύτην ἐργασίαν γίνεται ἀπὸ τῆς προηγουμένης συνήθως ἡμέρας δι' ἐπισήμου ἀγγελίας. Εἰς τὴν Ἄνατολ. Κρήτην, ὡς λέγει σχετικὴ εἰδήσις⁴⁾, «ὄσοι θέλουν νὰ βάλουν ἐγγαρικούς, εἰδοποιοῦν ἀφ' ἐσπέρας: ταχύτερον θὰ νᾶχωμεν ἐγγαρικούς καὶ ἔχετε τὴν εὐχαρίστηση νὰ ῥθῆτε νὰ μᾶσε κάμετε μιὰ μπατάγια (μικρὴ βοήθεια). Ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐγγαρικῶν κανονίζει ὁ νοικοκύρης τὸ φαί. Συνήθως δέχονται πολλοί, γιατί κι αὐτοὶ σ' ἄλλη μέρα θὰ βάλουν ἐγγαρικούς».

Ἄλλαχοῦ ἡ ἀγγελία γίνεται εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὑπὸ τοῦ ἱερέως, ὁ ὁποῖος ἐνίοτε συμμετέχει καὶ ψάλλει ἁγιασμὸν πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐργασίας. Ἄσματοι, ἐκφράσεις εὐχετικά καὶ εὐφημιστικά συνοδεύουν πολλάκις τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐργασίας. Εἰς πολλὰ μέρη κατὰ τὴν ὁμαδικὴν ταύτην συνεργασίαν ὁ ἰδιοκτῆτης τοῦ κτήματος σφάζει ζῶα πρὸς ἐστίασιν τῶν ἐργαζομένων, προσφέρει οἶνον καὶ τοιοῦτοτρόπως εἰς τὴν ὅλην ἐργασίαν προσδίδεται πανηγυρικὴ χροιά. Ἡ ἀργατιά ἐν Δωδεκανήσῳ, λέγει σχετικὴ περιγραφή⁵⁾, «εἶναι σωστὸ πάνηγυρον οἱ νέοι σκάβουν ἢ ζευγαρίζουν κι οἱ ὄμορφες κοπέλλες τοὺς παρακολουθοῦν κι ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν τοὺς τρατέρουν γλυκὸ ἢ μπροῦσκο κρασί μ' ἐκλεκτοὺς καὶ νόστιμους μεζέδες, ἐνῶ οἱ πιδὲ ἠλικιωμένοι τραγουδοῦν μὲ τὴν λύραν ἢ τὴν τσαμπούναν ἐπίκαιρα τραγούδια:

¹⁾ ΛΑ 1105, 167, Μ. Λιουδάκη, Λατοῖδα Κρήτης.

²⁾ Παρατηρητὴς Χαρίων 4-4-1929.

³⁾ Γερ. Δρακίδου, Ροδιακά, Ἀθήναι 1937, σ. 218.

⁴⁾ ΛΑ 1105, 161, Μ. Λιουδάκη, Λατοῖδα Ἄνατ. Κρήτης.

⁵⁾ Μ. Μιχαηλίδης - Νουάρως, Δωδεκανησιακὴ Ἐπιθεώρησις ἔτος Α', Ἀπρίλιος 1947 σ. 142.

Ὅμορφο πὸν μοῦ φαίνεται τῆς ἀργατιᾶς τ' ἀσκέρι,
 σὺν τὸ βασιλικὸ στρατό, πὸν πάει στὸ σφεῖρι.
 Ἄς εἶναι καλορρίζικο τὸ ἀμπέλι, πὸν φυτεύουν,
 νὰ χαίρωνται οἱ νοικοκυροί, ὅπου μᾶς περτεύουν

Εἰς ἡμέραν ἐορτάσιμον γίνεται συγκέντρωσις δι' ἀμπελοφύτευσις ἐν Μήλω «... μετὰ τὴν ἀπόλυσις τῆς ἐκκλησίας συγκαλεῖ ὁ θέλων νὰ φυτεύσῃ ἄμπελον πενήτηντα ἢ καὶ πλειοτέρους ἀνθρώπους, ἀναλόγως τῆς καταστάσεως τοῦ ἀγροῦ, ὃν θέλει νὰ φυτεύσῃ. Παραδίδει αὐτοῖς σκαπάνας, τράγους ἐσφαγμένους καὶ ἀσκούς πλήρεις οἴνου. Οὗτοι δ' ἀπέρχονται τραγφδοῦντες, προπορευομένου σημαιοφόρου κρατοῦντος σημαίαν λευκὴν. Ἐν τῷ ἀγρῷ τρώγουσι τοὺς τράγους καὶ πίνουνσι τὸν οἶνον, φυτεύοντες συγχρόνως τὴν ἄμπελον. Πρέπει ὅμως ἐντὸς τῆς ἡμέρας νὰ φυτεύσωσιν αὐτὴν, τὸ δ' ἐσπέρας ἐπιστρέφουσιν οἱ πάντες οἰνοβαρεῖς, προπορευομένου πάντοτε τοῦ σημαιοφόρου»¹⁾. Μὲ ὁμοίαν ὁμαδικὴν συμμετοχὴν γίνεται ἡ ἀμπελοφύτευσις ἐν Κύπρῳ «... ἡ πρώτη πιρνιά (πόσις, κέρασμα) μὲ μεξὲ χαλλούμι²⁾ (εἶδος τυροῦ) δόθηκε καὶ τὰ κρασωμένα χεῖλη τοῦ καθενὸς εἶπαν τό: ἡ ὥρα ἡ καλὴ... Ἡ φυτεία ἀρχίζει. Δαχαμαί, φωνάζουν οἱ γέροι μὲ τὸ καλάμι στὰ χέρια. Ἄ νερόν τσαι πᾶ ξερόν, ἐκεῖνοι πὸν κρατοῦσαν καὶ δούλευαν τὶς σκάλες (σκαλιστήρια). Φυτόν, τσότσιασμαν, πάσωμαν, νερόν! κι ὁ καθένας ἔπρεπε τέλος πάντων κάτι νὰ λέγῃ»³⁾. Εἰς Κῶν «τὸ φύτεμα ἀρχίζει μὲ χαρὸς καὶ ὅλη ἡ ἐργασία εἶναι μιὰ διασκέδασις. Γυναῖκες τοῦ ἰδιοκτήτου περιφέρονται καὶ κερνοῦν τοὺς φυτευτάδες ρακὶ καὶ γλυκασιάν. Ἡ γλυκασιά θὰ εἶναι ἡ χαλλούμι ἢ μαεριά (εἶδος μουσταλευριᾶς) καμωμένη μὲ ζάχαρῃ ἀντὶ μούστου καὶ καταστατοῦ. Τὸ καταστατὸν ἢ ὁ καταστατός, τὸν ὁποῖον ἀναφέρει καὶ ὁ Θεόκριτος⁴⁾, εἶναι ἡ πούδρα τοῦ σιταριοῦ, πὸν παρασκευάζει τὸ καλοκαίρι κάθε νοικοκυρὰ γιὰ κουμπάνια... Τὸ μεσημέρι θὰ φᾶνε ἐκεῖ στὸ χωράφι. Τὰ φαγητὰ εἶναι τοῦ ἰδιοκτήτου. Τὸ βράδυ, ὅταν τελειώσῃ τὸ φύτεμα, θὰ πᾶν ὅλοι μαζί στὸ σπίτι τοῦ ἰδιοκτήτου, θὰ φᾶνε, θὰ πιοῦν καὶ θὰ φωνάξουν τὰ βιολιά, γιὰ ν' ἀρχίσῃ ὁ χορός. Αὕτῃ εἶναι ἡ ἀμοιβὴ τῶν φυτευτᾶδων»⁵⁾. Μὲ τὸν αὐτὸν περίπου πανηγυρικὸν τρόπον διεξάγονται καὶ ἄλλαι ὁμαδικαὶ ἀγροτικαὶ ἐργασίαι, ὅπως ὁ τρυγητὸς τῶν ἀμπέλων, ὁ ἐκκοκκισμὸς τοῦ βάμβακος⁶⁾ κλπ.

¹⁾ Ἄρ. Ταταράκης, Νεοελληνικὰ Ἀνάλεκτα Παρνασσοῦ Α', ἐν Ἀθήναις 1870 σ. 374.

²⁾ *Du Cange*, χαλούμιον Calamus! Gall. Chalumeau, Agapius in *Geoponico* cap. 184: διὰ νὰ κάμῃς χαλούμια, ἤγουν γλώσσαις ἀπὸ τυρί. Πρβλ. καὶ *Κ. Π. Χατζηιωάννου*, Γεωργικὰ καὶ ποιμενικὰ Κύπρου, ἐν Λαογραφίᾳ ΙΑ' (1934) σ. 105.

³⁾ *Α. Πανάρτος*, Κυπριακὰ Γράμματα Α', Λευκωσία 1934, σ. 236.

⁴⁾ Σχόλια εἰς Θεόκρ. 9, 21.

⁵⁾ ΛΑ 1575, 2, Ἄ. Καραναστάσης.

⁶⁾ ΛΑ 1575, 5, Ἄ. Καραναστάσης.

2) Εἰς ποιμενικὰς ἐργασίας.

Ὁμαδικὴ σύμπραξις ποιμένων γίνεται κατὰ τὴν ἀλλαγὴν ποιμνιοστασίου, τὴν κουρὰν αἰγοπροβάτων κ.λ.π. Ἐν Κῶ π.χ. κατὰ τὸ λεγόμενον *συνέπαρμα*, τὴν ἀλλαγὴν δηλ. τοῦ ποιμνιοστασίου (*μάντρας*) περὶ τὰ τέλη Μαΐου, ὅτε ἀρχίζουσι νὰ ἀναπτύσσονται τὰ προϊόντα τῆς ὀψίμου σπορᾶς (*ψιμικά*), σησάμι, κεχρὶ κ.τ.δ. καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶναι ἀνάγκη νὰ μετακινήθωσι τὰ ποίμνια εἰς ἄλλην περιφέρειαν, ἔνθα ἔχει τελειώσει ὁ θερισμός, διὰ νὰ βόσκουν εἰς τὸ ἀποκάλαμο, οἱ ποιμένες ἀλληλοβοηθοῦνται διὰ τὴν μετακόμισιν τῶν ἀποσκευῶν των, χρησιμοποιοῦντες πρὸς τοῦτο καὶ τὰ φορητὰ ζῶα των. Τὸ *συνέπαρμα* γίνεται συνήθως κατὰ Κυριακὰς ἢ ἐλαφρὰς ἑορτάς, πρὸ τῆς ἐγκαταστάσεως δὲ εἰς τὸ νέον ποιμνιοστάσιον ψάλλεται ἄγιασμός παρὰ τοῦ ἱερέως.

Ὁμοίως εἰς τὴν κουρὰν τῶν ποιμνίων περὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ θέρους λαμβάνουν μέρος προσκαλούμενοι πολλοὶ ποιμένες, ἵνα βοηθήσουν. Οἱ ἰδιοκτῆται τῶν ποιμνίων προσφέρουσι τὰ φαγητὰ καὶ τὸ ποτὸν (*ρακί*).¹⁾ Ὁμοίου εἶδους συνεργασία γίνεται καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος, ἔνθα εὐδοκιμεῖ ἡ κτηνοτροφία.

3) Εἰς διαφόρους ἄλλας ἐργασίας.

Τὸ φαινόμενον τῆς ὁμαδικῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν ἐργασίαν καὶ τῆς ἀλληλοβοηθείας ἔχομεν καὶ εἰς διαφόρους ἄλλας περιστάσεις. Οὕτως εἰς τὴν μεταφορὰν τῶν ὑλικῶν οἰκοδομήσεως καὶ τὸ χτίσιμο προσφέρουσι τὴν βοήθειάν των πάντες ἢ οἱ περισσότεροι κάτοικοι τοῦ χωρίου, διότι ἡ οἰκοδόμησις εἶναι μία ἐκ τῶν δυσκολωτέρων ἐργασιῶν καὶ ἀπαιτεῖ τὴν συμβολὴν πολλῶν πρὸς ἀποπεράτωσίν της. Ἐν Ἡλείῳ π.χ., ὡς λέγει σχετικὴ πληροφορία, «ὅταν ἔχουν νὰ χτίσουν, καλοῦσι τὶς Κυριακὰς τοὺς ἄντρες νὰ φέρουν ξύλα, γρεντιῆς (δοκοῦς) ἢ ψαλίδια. Οἱ ἄντρες φέρουσι τὰ μεγάλα ξύλα, οἱ γυναῖκες τὰ μικρά. Τοὺς κερνοῦσι καφὲ καὶ ρακί»²⁾. Πολλοὶ συγχωριανοὶ προσφέρουσι τὴν βοήθειάν των ἄνευ ἀμοιβῆς διὰ νὰ μεταφέρουσι *μυλόπετρες*, νὰ κόψουν, νὰ μεταφέρουσι καὶ νὰ τοποθετήσουν τοὺς ξυλίλους ἄξονας τοῦ μύλου.³⁾ Εἰς ἀλίμενα χωρία τῶν νήσων, ἔνθα τὰ μικρὰ πλοῖα (*καΐκια*) κινδυνεύουσι νὰ παρασυρθοῦν ὑπὸ τῶν κυμάτων, ἰδίᾳ κατὰ τὴν χειμερινὴν ἐποχὴν, γίνεται ἀνέλκυσις τούτων εἰς τὴν ξηρὰν. Ἡ ἐργασία αὕτη διεξάγεται μὲ τὴν συμμετοχὴν πολλῶν συγχωριανῶν ἄνευ ἀμοιβῆς.⁴⁾

Οἱ ἰδιοκτῆται ἀλιευτικῆς λέμβου (*τρατάς*)-εἰς πολλὰ παράλια χωρία καλοῦσι εἰς συνεργασίαν ἄλλους ὁμοχωρίους, διὰ νὰ σύρουν τὰ δίκτυα. Οἱ ἀλιεῖς κινδυνεύουσι

¹⁾ ΛΑ 1575, 4 Ἄ. Καραναστάσης, Κῶς.

²⁾ ΛΑ 1432, 379, Μ. Λιουδάκη, Βραχῶρι Ἡλείου.

³⁾ ΛΑ 1575, 6, Ἄ. Καραναστάσης, Κῶς.

⁴⁾ ΛΑ 1575, 6-7, Ἄ. Καραναστάσης, Κῶς.

κατανέμονται εις δύο μερίδια, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἓν ἀνήκει εἰς τὴν τράταν καὶ τὸ ἕτερον μοιράζεται ἐπίσης εἰς δύο μερίδια, ἐν δια τὸν ἰδιοκτήτην τῆς λέμβου, *τρατάρη* καὶ τὸ ἄλλο διὰ τοὺς ἐργασθέντας. ¹⁾

* Ἀλληλοβοηθούμεναι αἱ γυναῖκες εἰς τινα χωρία μεταφέρουν εἰς τὰς οἰκίας των τὰ κλαδεμένα κλήματα ἀμπέλου, ἵνα χρησιμοποιηθοῦν ὡς καύσιμος ὕλη. Αἱ μεταφέρουσαι γυναῖκες ὀνομάζονται ἐν Νάξῳ *γομαρίστρες* ²⁾ (ἀπὸ τὴν λ. *γομάρι* = φορτίον). Δι' ἀμοιβαίας βοήθειας ὁμοίως μεταφέρονται τὰ ἄχυρα ³⁾ καὶ κατασκευάζονται φράκται εἰς τὰ κτήματα.

Παρομοίου εἶδους συνεργασίαι γίνονται καὶ κατὰ τὰς νυκτερινὰς ὥρας, τὰ *νυχτέρια*, ἰδίᾳ μεταξὺ γυναικῶν, αἵτινες ἀλληλοβοηθοῦνται πρὸς ἀποπεράτωσιν ἐλαφροτέρων ἐργασιῶν, ὡς εἶναι τὸ ξάσιμο ἢ νέσιμο τῶν ἐριῶν, μὲ τὸ ὁποῖον ἀσχολοῦνται γυναῖκες, *ξάστρουσες* ἢ *ξάστρες* διὰ τοῦτο καλούμεναι ἐν Κρήτῃ καὶ Εὐβοίᾳ ⁴⁾, τὸ σπάσιμο καὶ καθάρισμα τῶν ἀμυγδάλων, μὲ τὸ ὁποῖον ὠσαύτως ἀσχολοῦνται γυναῖκες, καλούμεναι διὰ τοῦτο *σπάστρουσες* ἐν Κρήτῃ ⁵⁾, τὴν ἀποφλοῖωσιν τοῦ ἀραβοσίτου ⁶⁾ (ξέφυλλο, ξέφ'λιο, ξεφύλλισμα); τὴν ζύμωσιν *κουλλουριῶν* ⁷⁾ κ. ἄ. Εἰς τὰς νυκτερινὰς ταύτας ἐργασίας αἱ κρατοῦσαι εἰς τινας τόπους συνήθειαι καὶ ἡ ἀυστηρότης τῶν ἡθῶν ἀπαγορεύουν ἐντελῶς τὴν συμμετοχὴν ἀνδρῶν ⁸⁾. Ἐπειδὴ εἶναι οἰκιακαὶ μᾶλλον ἐργασίαι καὶ ἐκτελοῦνται κατὰ τὰς νυκτερινὰς ὥρας, προσλαμβάνουν συνήθως χαρακτῆρα κοινωνικῶν συγκεντρώσεων προσφέρονται κατ' αὐτὰς ποτὰ καὶ τραγᾶλια, γίνονται ἀστεῖα καὶ παιγνίδια, διηγῆσεις παραμυθιῶν καὶ διαφόρων ἀνεκδότων, τραγούδια, χοροὶ ⁹⁾. Τὸν κοινωνικὸν χαρακτῆρα τῶν νυκτερινῶν ἐργασιῶν μαρτυροῦν καὶ αἱ κατὰ τόπους ὀνομασίαι: ἐκτὸς τοῦ γενικοῦ ὄρου *νυχτέρια*, μὲ τὸν ὁποῖον εἶναι γνωσταὶ εἰς ὅλην τὴν

¹⁾ ΛΑ 1575, 8, Ἄ. Καραναστιάσης, Κῶς.

²⁾ ΛΑ 1459 Α' 484, Δ. Ζευγώλη.

³⁾ ΛΑ 1378, 34, Γ. Ταρσοῦλη, Καπλάνι Πυλίας.

⁴⁾ ΛΑ 713, 108, Β. Φάβης, Εὐβοία.

⁵⁾ ΛΑ 1416, 172, Μ. Λιουδάκη.

⁶⁾ ΛΑ 1432, 377, Μ. Λιουδάκη, Βραχώρι Ἡπείρου.

⁷⁾ Τὰς ἐργαζομένας διὰ τὴν ζύμωσιν *κουλλουριῶν* ἐν Θήρῃ φίλοδωροῦν μὲ τὰ λεγόμενα *ἀπαλά*, ΛΑ 1421, 264, Δ. Λουκόπουλος.

⁸⁾ Ἄρχ. Θρακ. Ἑθ. τόμ. Ζ' σ. 156.

⁹⁾ Τὸ ξεφλούδισμα εἶναι σὰ γάμος ἢ πανηγύρι στὴν Ἀμπρακιά, λέγει ὁ Λουκόπουλος. Μαζεύονται 30-35 καὶ ξεφλουδίζουν (ΛΑ 1542, 360). Ἡ γυναῖκα ποῦ ἔχει τὰ μαλλιά (τὴν ἐργασία γιὰ τὰ μαλλιά), κάνει τηγανίτες, καφέδες καὶ κερνᾶ ἕνε παραμύθια, τραγούδια, ἀστεῖα. (ΛΑ 1432, 378, Μ. Λιουδάκη, Βραχώρι Ἡπείρου). Βλ. καὶ περιγραφὴν νυχτεριοῦ εἰς Βούρβουρα Κυνουρίας ἐν Ἐθνικῇ Ἀγωγῇ, Ἰανουάριος 1899 σ. 12-14 ὑπὸ Κ. Ρωμαίον.

Ἑλλάδα, ἐν Ἡπείρῳ ὀνομάζονται ἀποσπερίδες ἢ βεγγέρες ¹⁾, ἐν Κρήτῃ ἀποσπερίδες ²⁾, ἀποκαμούδα ³⁾, παρακαμούδι ⁴⁾, ἐν Λήμνῳ παρακάθι ἢ παρακαμιώ ⁵⁾, ἐν Σιγῇ Βιθυνίας μπάλος ⁶⁾, ἐν Ρόδῳ παρακάθι ἢ ἀποσπέρι ⁷⁾, ἐν Χίῳ παρακαμνητό ⁸⁾, ἐν Θράκῃ μεντζι ἢ σεντάγκα ⁹⁾.

γ') Σύμπραξις ὁμαδική ἐπὶ σκοπῷ ἀγαθοεργίας πρὸς ἐνδεεῖς.

Ἡ σύμπραξις αὕτη χαρακτηρίζεται μὲ τὸν ὄρον *ψυχικό*¹⁰⁾, διότι γίνεται γιὰ τὴν ψυχὴν, γιὰ *συχώριο τῶν πεθαμένων*, παρέχεται δὲ διὰ ταύτης βοήθεια πρὸς ἐνδεᾶ μέλη τῆς κοινότητος, πτωχοὺς, ἀσθενεῖς, χήρας καὶ ὀρφανά, ἐκ χριστιανικῶν κατ' ἔξοχὴν αἰσθημάτων. *Κάνω ψυχικό* σημαίνει προσφέρω ἐργασίαν ἄνευ ἀμοιβῆς, βοηθῶ ἐξ εὐσπλαχνίας, *ψυχικοὶ* δέ, *ψυχικάριοι*, *ψυχικάρηδες* ὀνομάζονται οἱ προσφέροντες τὴν βοήθειαν ταύτην.

Τὴν ἀνάγκην τῆς βοηθείας συνήθως ἐξαγγέλλει ἐπ' ἐκκλησίας ὁ ἱερεὺς, καλῶν τοὺς δυναμένους νὰ συνδράμουν. Οὕτως εἰς τὴν Κορώνην π.χ. «Ἄν τύχη καὶ εἶναι κανένας φτωχὸς ἢ ἄρρωστος ἢ καμιὰ χήρα καὶ θέλη νὰ θερίσῃ, ν' ἄλωνίσῃ ἢ νὰ τρυγήσῃ ἢ νὰ κάνῃ ἄλλη δουλειὰ στὸ χτήμα της, τότε κάνει ξέλαση· βγαίνει δηλ. ὁ παπᾶς στὴν ἐκκλησιὰ καὶ λέει: «Τὴν τάδε ἡμέρα ὁ τάδε ἔχει ξέλαση καὶ ὄμοιος θέλει ἄς κοιπίσῃ νὰ τότε βοηθήσῃ». ¹¹⁾

Πολλάκις ὁμως τὴν πρωτοβουλίαν ἀναλαμβάνει κοινοτικὸς τις ἄρχων, ὁπότε ἡ πρόσκλησις γίνεται διὰ τοῦ κήρυκος ἢ τοῦ ἀγροφύλακος. Εἰς χωρία τῆς Ἡπείρου π.χ. ὁ ἀγροφύλαξ καλεῖ ἕκ τινος ὑψώματος «Ἀκοῦτε χωριό! Ἀὔριο θὰ κουβαλήσωμε ἀπὸ τὸ βουνὸ τὰ ξύλα γιὰ τὸ σπίτι τῆς Κυρατάσσανας. Ὅσοι ἔχουν μουλάρια,

¹⁾ ΛΑ 1413, 22, Γ. Ἀναγνωστόπουλος.

²⁾ ΛΑ 1131, 5, 7, Μ. Λιουδάκη.

³⁾ ΛΑ 1358, 107, Μ. Λιουδάκη, Κυδωνίαι.

⁴⁾ ΛΑ 1161 Γ' 169, Μ. Λιουδάκη, Ἰναχώριον.

⁵⁾ ΛΑ 1160 Α' 127, Γ. Α. Μέγας, Λήμνος. Πρβλ. Θρακικά τόμ. 11 (1939) σ. 95.

⁶⁾ ΛΑ 1148, 113, Μ. Λιουδάκη.

⁷⁾ ΛΑ 751, 114, Θ. Κωνσταντινίδης.

⁸⁾ ΛΑ 117, 186. Στ. Βίος, Χίος.

⁹⁾ Μιλτ. Δουλουδοπούλου, Ἀνέκδοτος συλλογὴ ἠθῶν καὶ ἐθίμων, δημοτ. ἱσμάτων προλήψεων κλπ., ἐν Βάρνῃ 1903 σ. 196.

¹⁰⁾ Ὁ ὄρος εἶναι τῶν βυζαντινῶν χρόνων καὶ ἐσήμαινεν ἀρχικῶς γαίας ἢ κτήματα ἀνατεθέντα εἰς μονὰς ἢ ἐκκλησίας ὑπὸ εὐλαβῶν προσκυνητῶν διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς των Βλ. Ν. Ἑλληνομνήμονα Α' (1904) σ. 103-4. Φ. Κουκουλέν, Ἐκ τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν, ἐν Ἀθήναις 1920 σ. 35. Πρβλ. Χριστιανικὴν Κρήτην ἔτ. Α', Ἡράκλειον 1912, σ. 17, 270, 359 κ.ἄ. Χ. Παπαχριστοδοῦλου, Τοπωνύμια Ρόδου μεσαιωνικῶν χρόνων, Ἑλληνικά 10 (1937-8) σ. 121.

¹¹⁾ ΛΑ 1159 Β', 88, Γ. Ταρσούλη.

νά τὰ στείλουν και ὅσοι δὲν ἔχουν νά ἔλθουν νά βοηθήσουν. Κανένας νά μὴ λείψη Τῶνα χέρι νίβει τᾶλλο και τὰ δυὸ τὸ πρόσωπο»¹⁾.

Κυριακαὶ ἢ μικραὶ ἑορταί, λαφρογιορτία, διατίθενται συνήθως εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοιούτου εἴδους ὁμαδικῶν ἐργασιῶν ἔναι νὰ φτωχιά, δὲν ἔχει νὰ πλερώσῃ μεροδούλια, καλεῖ τὴ γιορτὴ μέρικους και τὴ βοηθᾶνε. Δὲν τοὺς πληρώνει μόνο τοὺς τᾶζε.²⁾

Ἄξιον ἰδιαιτέρου λόγου εἶναι παλαιὸν ποιμενικὸν ἔθιμον, ἐπιχωριάζον, καθ' ὃς ἔχομεν εἰδήσεις, ἐν Πελοποννήσῳ, Κρήτῃ και Δωδεκανήσῳ και ἀποδεικνύον βαθεῖαν συναίσθησιν ὑποχρεώσεως πρὸς τοὺς ἐνδεεῖς. Τοῦτο ἀφορᾷ εἰς τὴν συγκρότησιν ποιμνίου παρὰ ποιμένος ἀπολέσαντος ἕξ ἀτυχίας τὸ ποιμνιὸν του ἢ πτωχοῦ ἀγρότου, ἐπιθυμοῦντος ν' ἀποκτήσῃ ποιμνιον. Πρὸς τοῦτο ἐπικαλεῖται οὗτος τὴν συνδρομὴν τῶν ὁμοχωρίων του, ζητῶν ἀπὸ καθένα ἕξ αὐτῶν τὴν δωρεὰν ἐνὸς μικροῦ ζώου, ἀρνίου ἢ εἰριφίου. Τοῦτο ἐν Πελοποννήσῳ ὀνομάζεται *χάρη*. Βγῆκε γιὰ *χάρες*, μαζεύει *χάρες* εἶναι αἱ σχετικαὶ ἐκφράσεις. Ἐν Καρπάθῳ λέγεται *θλουμμάρι*³⁾ (ἐκ τοῦ *θρεμμάρι*). Ἐν Κρήτῃ τὸ δωρούμενον ζῶον λέγεται *ἔμπολον* (*βγαίνει* στὰ *ἔμπολα*) και ἡ σχετικὴ διαπραγματεύσις, γνωστὴ μὲ τὸν ὄρον *ἀρνοκλήκι* ἢ *ἀρνοκλήσι*⁴⁾ προσλαμβάνει χαρακτηριστὰ ἐπίσημον και τρόπον τινὰ τελετουργικόν. Ἀπὸ χειρόγραφον τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου (Μ. Λιουδάκη, ἀριθ. 1380 Α' σ. 20) παραθέτω ἐδῶ σχετικὴν περιγραφὴν: «Ὅταν ἤθελε κάποιος νὰ γιῆ βοσκὸς και δὲν μπορούσε ν' ἀγοράσῃ ὄζά, ἔθρεφεν ἕνα κάρπο ἢ ἕνα μονουῆχο και τὸν Ὀχτώβρη τὸν ἤσφαζε. Ἐζύμωνε και μιὰ φουρνιά ψωμιὰ και ἐκάλιανε τριάντα-σαράντα βοσκούς και τῶς ἤκανε τραπέζι μιὰ σκόλη, ἕνα Σάββατο ἀργά, ὅποτε ἤθελε. Ἐτρώγανε κι ἐρίνανε κι ὄντὰ ἐφεύγανε, τοῦ λέγαγε: Τὸν Ἀπριλομᾶ νάρθῃς νὰ σοῦ δώσω ἕνα ὄζό. Ὁ βοσκὸς ἤφηνε ἀσάκαστο⁵⁾ ἕνα ἀπὸ τὰ καινούργια ὄζα και τὸν Ἀπριλομᾶ ὁ ἄλλος ἤπαιρνε μιὰ ὄκα κρασί, ἐμαγέρευε και σέτετο φαῖ και ἤπαιρνε τ' ἀρνί, τὸ ἔμπολο, ὅπως τὸ λέγαγε. Πήγαυε σ' ὄλες τὶς μάντρες κι ἔπαιρνε τόσα ἀρνιά ἢ ῥίφια, ὅσους βοσκούς εἶχε καλεσμένους στὸ τραπέζι. Κι ἔτσι ἔπαιρνε τριάντα-σαράντα ἀρνιά κι ἐνέπιανε. Αὐτὸς ὁ βοσκὸς λέγεται *κουρουπάρης*.⁶⁾

¹⁾ Ἀδάμ, Ἀπὸ τὸ χωριὸ μου, Ἀθῆναι 1933, σ. 97.

²⁾ ΛΑ 1508, 95, Μ. Τσάκωνα, Μανιάκι.

³⁾ Ἐπετηεῖς Παρνασσοῦ Θ' (1906) σ. 32· βλ. και Γ. Χατζηδάκη, Ἀθηνᾶ ΚΒ', 261.

⁴⁾ Στ. Σανθουδίδη, Ποιμεν. Κρήτης ἐν Λεξικογρ. Ἀρχεῖφ Ε' (1918) σ. 276.

⁵⁾ ἀσάκαστο = ἐλεύθερον (ἐκτὸς σηκοῦ) μετὰ τῆς μητρὸς του ἐρίφιον ἢ ἀρνίον, ἵνα θηλάξῃ περισσότερον και παχύνῃ.

⁶⁾ Κουρουπάρης ἐν Κρήτῃ σημαίνει τὸν ἰδιοκτήτην οἰκοσίων προβάτων. Κουρουπάρικα και κουρουπάρια τὰ τρεφόμενα ἐν τοῖς χωρίοις πρόβατα, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ κου-

Τοιουτοτρόπως με τὰ ἔμπολα τῶν ὁμοχωρίων του γίνεται *κουρουπάρης* ὁ πτωχὸς βοσκός. Τὸ ἀρνοκλήσι ἀναλαμβάνει ἐνίοτε νὰ διοργανώσῃ χάριν πτωχοῦ βοσκοῦ πρόσωπον ἔχον κοινοτικὸν ἀξίωμα ἢ λειτουργήμα, ἀγροφύλαξ, ἱερεὺς ἢ καὶ εὐαγὲς ἴδρυμα, ὄν ἐκκλησία, μονὴ κ.τ.τ. ¹⁾

Τὴν ἀρχὴν τοῦ φιλανθρωποῦ τούτου ἐθίμου δὲν δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν ἐπακριβῶς. Ἡ λέξις ὅμως ἀρνοκλήσι ἐκ τῆς κατασκευῆς της φαίνεται πολὺ παλαιὰ καὶ τοῦτο σημαίνει, ὅτι καὶ τὸ ἔθιμον εἶναι ἐπίσης παλαιόν. ²⁾

Β'. ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΛΛΗΛΟΒΟΗΘΕΙΑ ΕΙΣ ΕΚΤΕΛΕΣΙΝ ΕΡΓΩΝ ΚΟΙΝΗΣ ΩΦΕΛΕΙΑΣ

1) Ἀγγαραία διὰ τὴν κτίσιν ἐκκλησίας, σχολείου, γεφύρας ἢ διὰ τὴν κατασκευὴν δρόμων, ὑδραγωγείων κλπ.

Ὁ ὄρος *ἀγγαραία* εἶναι ὁ μᾶλλον χρησιμοποιούμενος εἰς τοιούτου εἵδους ὁμαδικὰς ἐργασίας. Τὸ χωριὸν ἔχει ἀγγαραία νὰ φτιάσῃ τὸ σχολεῖο, ἔχουμ' ἀγγαραία γιὰ τὴν ἐκκλησίαν, τὸ δρόμο κ.ο.κ. Ἡ πρόσκλησις εἰς τὴν κοινὴν ἐργασίαν γίνεται ἐπισημῶς εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἢ εἰς κεντρικὴν τινα πλατεῖαν ὑπὸ τοῦ ἀγροφύλακος ἢ ἄλλου τινὸς τῶν κατοίκων. Διὰ κωδωνοκρουσιῶν συνήθως προσκαλοῦνται πάντες νὰ συγκεντρωθοῦν καὶ ν' ἀρχίσουν τὸ ἔργον. «Ὅταν θέλουν ν' ἀνοίξουν κανένα δρόμο ἢ νὰ χτίσουν ἐκκλησίαν ἢ νὰ κάμουν ἄλλη δουλειὰ γιὰ τὸ χωριὸν, σημαίνει ἢ καμπάνα τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν νύχτα, πριχοῦ νὰ ξημερώσῃ,

ραδάρικα ἢ *ξωτάρικα* ὀζά = τὰ τοῦ ποιμνίου. *Κουρουπάρικα* λέγονται ἐπίσης πρόβατα ὀλίγα τὸν ἀριθμὸν, παραδιδόμενα εἰς μεγαλύτερον ποιμνιον πρὸς φύλαξιν καὶ βόσκησιν ἐπ' ἀμοιβῇ τῶν φυλάκων.

¹⁾ Βλ. Στ. *Ξανθουδίδην*, ἐνθ. ἀν.

²⁾ Βλ. ἐκθεσιν γλωσσικοῦ διαγωνισμοῦ, Ἀθηνᾶ Λ, 409. Ἡ λ. *ἔμπολον*, νομίζω, ὅτι πρέπει ἐτυμολογικῶς νὰ συναφθῇ πρὸς τὸ *ἐμπολιάζω*, *μπολιάζω* = σημειῶναι, σημαδεύω· *ἔμπολον* δηλ. σημαίνει τὸ σημειωμένον, σημαδεμένον ζῷον. Τὸ σημάδεμα τοῦτο γίνεται δι' εἰδικὸν σκοπὸν, ὡς διὰ νὰ δοθῇ πρὸς φύλαξιν εἰς τινα βοσκὸν ἢ ὡς τιμητικὴ δωρεὰ πρὸς ἀνάδοχον ἢ βαπτιστικὸν κ.τ.τ. Τὴν ἔννοιαν τοῦ σημαδεμένου, τοῦ σημαδέματος, μᾶς δίδουν καὶ οἱ συγγενεῖς τύποι *πολιάρι* *ἀμπολιάρι*, οἱ ἀπαντῶντες εἰς τὴν «Ὀμορφὴν βοσκοπούλα» τοῦ Ν. Δριμητικοῦ (17ος αἰ.):

*Τὸ προβατάκι ε' ἄσπρο τὸ πολιάρι,
ὀπού' χα τῆς Κυρᾶς μον ἀμπολιάρι,
ἐκείνο μόνον νᾶχω μετὰ μένα,
νὰ πηαίνωμε τὰ δυὸ συντροφιασμένα.*

(στ. 449-452· βλ. Κρητικὰ Α' σ. 139)

Πρβλ. καὶ *Γιάννη Μανδακάκη*, Ποιμενικὰ Δυτ. Κρήτης, Χανιά 1948 σ. 63.

είτε Κυριακή ἂν εἶναι, είτε μικρόσκολη, και μαζεύονται ὅλοι οἱ χωριανοί, ἄντρες, γυναῖκες, παιδιὰ και βοηθᾶνε »¹⁾. Περιγραφὴν τοιαύτης ὁμαδικῆς ἐργασίας διὰ τὸ κτίσιμον ἐκκλησίας ἐν Ἡπειρῷ μᾶς δίδει ὁ ποιητὴς Κ. Κρυστάλλης²⁾. « Ἀκοῦστε χωριανοί! ταχιά πὸν θὰ σημαίνουν οἱ καμπάνες νὰ σκωθῆτε ὄλ' σας, γιὰ νὰ πᾶμε γιὰ μάρμαρα! ὅποιος δὲν σκωθῆ και δὲν πάη, νᾶχη τ' Ἀϊ-Νικόλα τὴν κατάρα!

Τέτοιαν ἐδιαλάλησε προσταγὴ τὸ Σαββατόβραδο στὸ μεσοχώρι και σὲ ἀνηφορικὰ σταυροδρόμια ὁ πρωτόγερος, ἀνεβαίνοντας σὲ ξάγναντους και σὲ πεζούλια ἀπάνου... Καὶ τὸ ταχύ, μόλις ἐτσάκισαν τὰ ἐφτὰ μεσάνυχτα... ξάφνου μαζί κι οἱ πέντε καμπάνες τῶν ἀψηλῶν μας καμπαναριῶν ἀνατάραξαν τὸ χωριό... εἶχε καὶ τὸ χειμῶνα ἢ πλιὸ μεγάλη ἐκκλησιὰ τοῦ χωριοῦ μας, ὁ Ἀϊ-Νικόλας, και τὸ καλοκαίρι ἐκεῖνο τὸν ἐξανάχιζαν οἱ χωριανοί. Ἐπλήρωναν μονάχα τὰ μεροδούλια τῶν μαστόρων κι ἐκουβαλοῦσαν αὐτοὶ ἀπὸ τὰ βουνὰ ἀπάνου κάθε βδομάδα τὴν πλάκα και τὰ μάρμαρα... Κατέβαιναν κι ἔτρεχαν ποῖος νὰ πρωτοπεράση τὸν ἄλλον... μπροστὰ τὰ βιολιὰ πάντα κι οἱ δημογέροντες κι οἱ παπάδες φορτωμένοι κι αὐτοὶ και πίσω τὸ πλῆθος... »

Ἄν διὰ τὸ κοινὸν ἔργον προσλαμβάνονται εἰδικοί τεχνῖται, κτίσται, μαραγκοί, κλπ., ὑποχρεοῦνται πάντες οἱ κάτοικοι ἐκ περιτροπῆς νὰ διαθέσουν τὰ τῆς διατροπῆς των. *Τοὺς μαστόρους τοὺς ἐφίλευαν ὁ κόσμος μὲ τὸ νουδέτ³⁾.*

2) Ἀγγραφεῖα διὰ τὴν καλλιέργειαν κοινοτικῶν κτημάτων.

Κοινὰ κτήματα τῆς κοινότητος ἢ τῆς ἐκκλησίας ἢ τῆς μονῆς ἢ τοῦ σχολείου καλλιεργοῦνται διὰ συνεργασίας τῶν χωρικῶν κατὰ παλαιὰ ἔθιμα. «Τὸ χωράφι τῆς ἐκκλησίας εἰς τὴν Ἀμανὴν τῆς Χίου ὀργάνουν 60-70 ζευγάρια μαζί· ἡ ἡμέρα ὠρίζετο ἄλλοτε ὑπὸ τῶν δημογερόντων»⁴⁾, τμῆμα δὲ τοῦ ὄροπεδίου τῆς Ἀμανῆς, μεταξὺ τῶν χωρίων Παρπαριαῶς, Ἁγίου Γάλακτος και Κουρουνίων, δὲν εἶναι διηρημένον εἰς κλήρους, ἀλλὰ καλλιεργεῖται ἀπὸ κοινου και φέρει τὸ ὄνομα Κομώνη (commune). Εἰς παρόμοιον ἴσως λόγον ὀφείλεται και τὸ ὄνομα τοῦ χωριοῦ Κοινή.⁵⁾ Ἀπὸ κοινου γίνεται και ἡ ἐργασία πρὸς ἐκχέρσωσιν κοινοτικῶν κτημά-

1) ΛΑ 1159 Β' 88, Γ. Ταρσοῦλη, Κορώνη. Πρβλ. Ἀρχ. Θρ. Θεσ. 13 σ. 153. « Διὰ νὰ κτίσουν ἐκκλησιάν εἰς Σκοπὸν τῆς Ἀνατολ. Θράκης συγκεντρώνονται ὅλοι διὰ κωδωνοκρουσίας και ἐργάζονται τὰς νυκτερινὰς ἰδίως ὥρας ». ΛΑ 1153 Β' 123, Μ. Ἰωαννίδου, Ἀράχοβα (προσωπ. ἐργασία διὰ κοινοτικὸν ἔργον).

2) Παρνασσός 15 (Ἀθήναι 1892) σ. 190-194.

3) ΛΑ 1160 Α' 113, Γ. Α. Μέγας, Βάρος Λήμνου.

4) Γ. Α. Μέγας, Ζητήμ. Ἑλλ. Λαογραφίας σ. 9.

5) Κ. Ἀμάντου, Συμβολὴ εἰς τὰ τοπωνυμικά τῆς Χίου, Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον Β' σ. 43. Κοινὰ καθίστανται συνήθως τὰ δι' οἰονδήποτε λόγον μένοντα, ἄνευ ἰδιοκτητοῦ κτήματα

των, ἅτινα συνήθως μετὰ τὴν ἐκχέρωσιν διανέμονται εἰς τοὺς καλλιεργοῦντας. ¹⁾

3) Κοινή ἔξοδος τῶν χωρικῶν πρὸς καταδίωξιν ἀγρίων ζώων, ληστῶν κ.λπ. ἢ ἀναζήτησιν ἀπολεσθέντος ἢ κλαπέντος ζώου.

Τὸ ἔθιμον τοῦτο εἶναι παλαιότατον, δηλοῦται δὲ διὰ τοῦ γνωστοῦ εἰς πολλὰ μέρη ὄρου *παγάνα* ἢ *παγανιά*: «*ἐπῆραν τὴν παγάνα νὰ πᾶν νὰ βροῦν τὸ ζῶν*» ²⁾, «*τὰ ἀτσοκάνιστα* (τὰ μὴ εὐνοουχισμένα) *δαμάλια ἀγριεῦουν· γι' αὐτὸ πᾶνε παγάνα καὶ τὰ τουφεκᾶνε, σὰ νὰ εἶναι ἄγρια θηρία*». ³⁾

Ἡ λέξις προέρχεται ἐκ τοῦ λατιν. *paganus* (χωρικός, ἐθνικός, μὴ χριστιανός, ἀβάπτιστο παιδί, δαιμονικό), προσέλαβε δὲ ἤδη κατὰ τὴν μεσαιωνικὴν ἐποχὴν σημασίαν συγγενῆ πρὸς τὴν σημερινήν, ἤτοι περίπολος στρατιωτῶν καὶ ιδιωτῶν πρὸς δίωξιν πολεμίων ἢ ληστῶν ἢ πρὸς θήραν ἀγριμίων. ⁴⁾

Ταυτόσημος καὶ ὀλιγώτερον ἐν χρήσει εἶναι ὁ ὄρος *ὄρδια*: ⁵⁾ «*τὸν παλιὸ καιρὸ κᾶνανε ὄρδια, δηλ. φυλάγανε τὰ πόστα, γιὰ νὰ μὴν κατεβοῦν οἱ κλέφτες καὶ τοὺς πάρουν τ' ἄλογα, τὰ βόδια. Μαζεύονταν πέντε ὡς ἕξι καὶ πηγαίνανε καὶ πιάνανε ἀπὸ δυὸ-δυὸ τὰ πόστα ὡς τὴν αὐγὴ. Ὅλο τὸ χωριὸ φύλαγε μὲ τὴ σειρά*». ⁶⁾ Ἐν Κῶ διὰ παρομοίας ἐνεργείας χρησιμοποιοῦν τὸν ὄρον *παραμόνεμα*. ⁷⁾

4) Ἄλλαι ἐκδηλώσεις τοῦ πνεύματος τῆς συνεργασίας.

Τὴν βαθυτέραν κατανόησιν τοῦ κοινοῦ συμφέροντος καὶ τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ ἀτόμου πρὸς τὸ κοινὸν ἐμφαίνουν καὶ συνήθειαι τινες τῶν ἀγροτῶν, σχετιζόμεναι μὲ τὴν ἐναρξιν τῶν γεωργικῶν ἐργασιῶν.

Τὴν ἡμέραν τῆς ἐναρξεως αὐτῶν ὠρίζον ἄλλοτε οἱ γέροντες, οἱ προεστοὶ τῶν χωριῶν, σήμερον δὲ ἡ κοινοτικὴ ἀρχή. Οὕτως εἰς Παρπάριαν Χίου οἱ γέροντες κηρύσσουν τὴν ἐναρξιν τῆς σπορᾶς, πότε θ' ἀναβοῦν εἰς Ἀμανὴν (ἣτις εἶναι γῆ κοινή), πότε θὰ δύνανται νὰ κόψουν χόρτα διὰ τὰ ζῶα των, πότε θ' ἀρχίσῃ ὁ θερισμός, ὅπως ἐπίσης ὀρίζουν καὶ πόσα ζῶα (*σωνθρόφια*) δικαιοῦται νὰ ἔχη ἕκαστος

τὰ φερόμενα μὲ διάφορα ὀνόματα: *ἔρμα* (Πελοπόννησος, Θράκη), *βεράνικα* (Χαλκιδική), κ.ο.κ. Εἶναι τὰ λεγόμενα κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν *ἐξαλείμματα* ἢ *ἑξαλείμματα*, περὶ ὧν βλ. *II. Καλλιγᾶν*, Μελέται καὶ Λόγοι (1882) σ. 256-7, Ν. Ἑλληνομνήμονα, 11 (1914) σ. 491-2, *Κ. Ἀμαντον*, *Χιακὰ Χρονικὰ Α'* σ. 153. Πρβλ. *Miklosich-Müller*, *Acta et dipl.* 1865 τόμ. 3, σ. 174.

¹⁾ Βλ. καὶ *N. H. Ἀναγνωστοπούλου*, Ἡ ἀγροτικὴ μεταρρύθμισις, παραρτ. Γεωργ. Δελτίου, Μάρτιος 1929 σ. 7. Πρβλ' *Ecloga Leonis et Constantini* ἐκδ. Antonius G. Mompheratús, Athenis 1889 σ. 31. Τὴν τοιαύτην διανομὴν χαρακτηρίζουν ἐν Ρόδῳ διὰ τοῦ ὄρου *χωριολοί*. Βλ. *Α. Βρόντην*, Οἱ ζευγάδες τῆς Ρόδου ἐν *Λαογραφίᾳ IB'* σ. 129.

²⁾ ΛΑ 894, 73, Δ. Πουλάκης, Αἴγινα. ³⁾ Δ. Λουκοπούλου, Γεωργικὰ Ρούμελις σ. 91.

⁴⁾ Βλ. *N. Γ. Πολίτην*, Παραδ. 2, 1254-1255.

⁵⁾ Συνώνυμον πρὸς τὸ *ὄρδι*, ὅπερ ἐκ τοῦ τουρκομαν. *ordu* = στίφος, ἄτακτον.

⁶⁾ ΛΑ 1378 Γ' 12, Γ. Ταρσοῦλη, Μεσοχώρι Πυλίας. ⁷⁾ ΛΑ 1575, 11, Ἀ. Καραναστάσης.

κάτοικος και ποῦ θὰ βόσκουν. Οἱ ἴδιοι ἐκτιμοῦν και τὴν ἀποζημίωσιν, ἣν ἕκαστος ζημιωτῆς οφείλει νὰ καταβάλῃ. Τὰς ἀποφάσεις των ἀνακοινώνουν διὰ τοῦ διαλαλητοῦ, ἀνερχομένου εἰς στέγην οἰκίας ἀπέναντι τοῦ χωρίου¹⁾.

Ἀπὸ κοινοῦ ἐγίνετο ἄλλοτε και ἡ ἔναρξις τῆς ἐργασίας πρὸς ἐξαγωγήν τῆς μαστίχης, τὸ *κέτος*, ὅπως λέγεται ἐν Χίῳ²⁾. Εἰς Λακωνίαν μὲ τὸν ὄρον *στημὸς*³⁾ χαρακτηρίζεται ἡ κοινὴ συμφωνία περὶ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν πρέπει νὰ μετακομισθοῦν τὰ θερισθέντα δημητριακά, ἵνα κατόπιν ἀφήσουν ἐλεύθερα τὰ ζῶα εἰς τοὺς θερισθέντας ἀγροὺς πρὸς βοσκὴν. Ἀνάλογα ἔθιμα ἔχομεν εἰς τὴν ἄλλην Πελοπόννησον, Κυκλάδας⁴⁾ και ἀλλαχοῦ.

Τὸ ἔθιμον προφανῶς ἔχει τὴν ἀρχὴν του εἰς τοὺς φεουδαρχικοὺς χρόνους, ὅτε ὁ ἄρχων ὠρίζε τὴν ἔναρξιν τῆς ἐργασίας, ἵνα συγχρόνως θερίζωνται ὅλα τὰ κτήματα και ἀφήνονται μετὰ ταῦτα τὰ ποιόνια ἐλεύθερα πρὸς βοσκὴν. Εἰς τὰ Βασιλικὰ (ἔκδ. Ι. Δ. Ζέπου 7, 17, 4) ἀναγράφεται διάταξις, καθ' ἣν « πρὸς τὴν συνήθειαν ἐκάστου τόπου τὸν χρόνον τοῦ θέρους και τῆς τρύγης οἱ ἄρχοντες ὀρίζουσι ».

Γ' ΓΕΝΙΚΟΙ ΟΡΟΙ ΔΗΛΟΥΝΤΕΣ ΤΑ ΔΙΑΦΟΡΑ ΕΙΔΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ

Ἡ συνεργασία, ἡ προερχομένη ἐξ εὐρύτερου πνεύματος κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης, δηλοῦται διὰ διαφόρων ὀνομασιῶν. Γνωστὸς εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα εἶναι ἐν πρώτοις ὁ ὄρος *ἐργατιά* ἢ *ἀργατιά* (*ἀργαδιά* ἐν Δωδεκανήσῳ⁵⁾, *ἀργατία* ἐν Μάνη και Πόντῳ⁶⁾ εἰς δῆλωσιν κοινῆς συμπράξεως⁷⁾: *Σήμερα ἔχομε ἀργατιά, θὰ βά-*

¹⁾ Κ. Ν. Παπαδάκη, Ἐντυπώσεις ἐκ Παρπαριάς Χίου, Χιακὰ Χρονικὰ 1, τευχ. Α' σ. 77.

²⁾ Περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐργασίας διὰ τὴν καλλιέργειαν και ἐξαγωγήν τῆς μαστίχης βλ. Περιοδικὸν τοῦ ἐν Χίῳ Συλλόγου Ἀργέντη, τόμ. 1 τευχ. Α', Ἀθήναι 1938 σ. 96-100.

³⁾ Εἰς παλαιὸν ἔγγραφον συμβάσεως ἱατροῦ μὲ τὸ χωρίον Ἀφούγγια ἀναφέρεται: « ὡς καθὸς ἦνε ὁ στίμος ἀπο παλαια... » Ν. Ἑλληνομνήμων 14 (1917) σ. 55. Βλ. και ΛΑ 721, 128, Κ. Νεστορίδης. Ἡ λέξις φαίνεται ὅτι προέρχεται ἐκ τοῦ στήνω. Εἰς Νάξον τὴν μεταχειρίζονται εἰς ἄλλην περίπτωσιν, ὅπου ἡ ἐτυμολογικὴ συγγένεια μὲ τὸ στήνω εἶναι προφανής: « Τὸ καζανάκι στὸ στημὸ πού θὰ στηθῇ ». (ΙΑ 515, 725, Δ. Ζευγάλης). Ἐκ τῆς πρώτης ταύτης ἔννοιας, δηλοῦσης τόπον, προσέλαβεν ἴσως και χρονικὴν σημασίαν.

⁴⁾ Π. Ζερλένη, Μαντροκαθίσματα, βουδομαντρές, θεμονιά, μητὰτο. 1923 σ. 1.

⁵⁾ Μ. Μιχαηλίδης-Νουάρης, Δωδεκαν. Ἐπιθεώρησις, ἔτος Α' 1947 σ. 143.

⁶⁾ Ἀγ. Φωστηροπούλου, Τὸ χωρίον Ἰμέρα, ἐν Ἀρχ. Πόντου 11, 156. πρβλ. Σύλλ. Κ. Π. παράρτ. τόμ. ΙΖ' (1886) σ. 125. ΛΑ 1523α 49, Ἰ. Γιαννακοῦρος. Ἀργατία γίνεται ἐν Μάνη και εἰς περίπτωσιν κινδύνου ἀντεκδικήσεως (βεντέττας) ἐκ μέρους μελῶν τῆς οἰκογενείας φονευθέντος. Οἱ διατρέχοντες τὸν κίνδυνον συγκεντρώνουν πολλοὺς συγγενεῖς τοῦ αὐτοῦ γένους (Ἀφδρικακιαναῖοι, Τσιγουρακαῖοι κ.λ.π.) και ὅλοι μαζί πηγαίνουν εἰς τὸ κτῆμα τοῦ διατρέχοντος τὸν κίνδυνον και ἐργάζονται. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐργασίας μερικοὶ ἐξ αὐτῶν ἐπιτηροῦν τὰ περίξ, ἵνα ἐγκαίρως εἰδοποιήσουν, ἂν τυχὸν ἐμφανισθῇ ἔχθρος. (Ἀνακοίν. τοῦ φιλολόγου Ἄν. Ἀνδρακάκου).

⁷⁾ Ἀργατιά σημαίνει και τὸ σύνολον τῶν ἐργατῶν: π. χ. *κάθησε ἡ ἀργατιά γιὰ φαί*.

λουμε ἀργατιά στ' ἀμπέλι, στο χωράφι... Τὴν ἔννοιαν ὡσαύτως τῆς συγκεντρώσεως πολλῶν πρὸς κοινὴν ἐργασίαν ἔχουν αἱ λέξεις *μάζεμα*¹⁾ καὶ *παρακαλιά*: *Σκάβουν τ' ἀμπέλι μὲ παρακαλιά ἢ μὲ παρακάλια* λέγουν ἐν Αἰτωλῶν²⁾, *κάνουν καλεῶκῆ* λέγουν ἐν Φυσίνῃ Λήμνου³⁾, *κάνουν παρακάλεση* ἐν Πυλῖα⁴⁾, *καλιστοῦ* ἐν Λέσβῳ⁵⁾, *καλεστικῆ* ἐν Σκύρῳ⁶⁾, *παρακάλεση ἢ παρακαλεσιά* ἐν Μεσσηνίῃ⁷⁾ κλπ.

Ἐν Πελοποννήσῳ ἐπικρατεῖ ὁ ὅρος *ξέλαση*⁸⁾, χαρακτηριστικὸς τῆς ὁμαδικῆς ἐξόδου δι' ὠρισμένην ἀγροτικὴν ἐργασίαν, συνεκδοχικῶς σημαίνων καὶ τὴν σύμπραξιν εἰς οἰκιακὰς ἐργασίας: *Ἐχομε ξέλαση νὰ σκάνουμε τ' ἀμπέλι, ἀλλὰ καὶ ξέλαση νὰ ξάνουμε μαλλιά*. Ἡ λέξις εἶναι γνωστὴ ἐκ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς (ἐξέλασις-ἐξελασία), προσέλαβε δὲ τὴν σημερινήν τῆς ἔννοιαν κατὰ τὴν μεσαιωνικὴν ἐποχὴν⁹⁾. Εἰς τινὰ μέρη τῆς Πελοποννήσου λέγεται καὶ *κρασοφιλιά*, ἔνεκα τοῦ ἐπιδαφιλευομένου οἴνου κατὰ τὴν ἐργασίαν¹⁰⁾.

Τὴν ἔννοιαν τῆς συγκεντρώσεως πρὸς κοινοπραξίαν ἔχει καὶ ἡ λέξις *ἀγγαρεία-ἀγγάρεια*, γνωστὴ οὕσα ἀπὸ παλαιωτάτων χρόνων καὶ ἐτυμολογούμενη ὑπὸ τοῦ Ἡσυχίου ἐκ τοῦ περσικοῦ *ἄγγαρος* = *ἀχθοφόρος*. Τὴν πρώτην σημασίαν τῆς «ἐκ βίας γινομένης ὑπηρεσίας», ὡς ὀρίζεται ὑπὸ τοῦ Σουίδα, μὲ τὴν ὁποίαν εὐρίσκομεν τὴν λέξιν εἰς τὴν Γραφήν¹¹⁾, εἶχε κατὰ φεουδαρχικοὺς χρόνους, ὅτε ὁ ἰσχυρὸς φεουδάρχης ὑπεχρέωνε εἰς ἐργασίαν ἄνευ ἀμοιβῆς τινος ἅπαντας τοὺς ἐξ αὐτοῦ ἐξαρτωμένους δουλοπαροίκους καὶ ἐλευθέρους καλλιεργητὰς¹²⁾. Τὴν

¹⁾ ΛΑ 713, 85, Β. Φάβης. ²⁾ ΛΑ 916, 53, Δ. Λουκόπουλος.

³⁾ ΛΑ 1160 Β' 225, Γ. Α. Μέγας. ⁴⁾ ΛΑ 1378 Γ', 6, Γ. Ταρσούλη.

⁵⁾ Σ. Ἀναγνώστου, Λεσβιακά (ἐν Ἀθήναις 1903) σ. 96.

⁶⁾ ΙΑ 560 Β', 22. ⁷⁾ ΙΑ 587, Δ. Γεωργακάς.

⁸⁾ Π. Παπαζαφειρόπουλος, ἔνθ' ἄν. σ. 472. Ἀγ. Σγουρίτσας, Σπαρτιατικὰ Χρονικὰ Α' (Ἰανουάρ. 1938) 9. ΛΑ 1098, 506, Ι. Κακριδῆς, Τρίκαλα Κορινθίας. Ὁμ. Γεωργακάς, Μεσσηνιακὰ ἔθιμα ἐν Ἀρχεῖῳ Ἰδιωτικοῦ Δικαίου Η' (1941) σ. 187. Πρβλ. Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ΙΓ' (1938), σ. 632. ⁹⁾ Βλ. Κ. Ἀμαντον, Ἑλληνικά 4 (1931) σ. 320.

¹⁰⁾ Λαογραφία Α' (1909) σ. 130, πληροφ. ἐξ Ἡλείας Κ. Ἀναστασιανοῦ. Φιλιά (ἦ), ἐν Πελοποννήσῳ λέγεται γενικῶς ἡ φιλοξενία, τὸ φιλεῦν: *Θυμῆσον τῇ φιλιά μας, λέγουν συνήθως εἰς τὸν ἀπερχόμενον ξένον εἰς τόνον ἄστειον, θέλοντες τρόπον τινὰ νὰ δεῖξουν, ὅτι δὲν ἦτο καὶ σπουδαία ἢ παρασχεθεῖσα φιλοξενία.* ¹¹⁾ *Ματθ.* 5, 41.

¹²⁾ Περὶ ὑποχρεώσεων ἐπιβαλλομένων εἰς τοὺς μορτίτας καλλιεργητὰς ὑπὸ τοῦ φεουδάρχου βλ. Γ. Χρηστάκη *Ζωγράφον*, Τὸ ἀγροτικὸν ζήτημα ἐν Θεσσαλίᾳ σ. 39. Εἰς παλαιότερα κείμενα πολλὰς εὐρίσκομεν σχετικὰς εἰδήσεις: Διὰ κανόνος τῆς Γ' Οἰκομ. Συνόδου ἀπαγορεύεται εἰς τοὺς ἐπισκόπους «ἀναγκάζειν τινὰς καρποφορεῖν ἢ ἀγγαρείας διδόναι ἢ διὰ ταῦτα ἀφορῆσαι» *Ράλλη-Ποτλῆ*, Σύνταγμα θεῖον καὶ ἱερῶν κανόνων, Ἀθήνησι 1852, 1, 133. Δι' ἀργυροβούλλου τοῦ Δεσπότη Θεσσαλίας Νικηφόρου Δούκα (1266) ἢ ἐπὶ τοῦ Πηλίου μονῆ τῆς Μακροννηϊώσεως ἀπαλλάσσεται τῆς ἀγγαρείας» *Miklosich - Müller*, Acta et diplomata, IV, 419. Πρβλ. Α. Κ. Τσοποτόν, Ἱστορία τῶν γεωργῶν καὶ τῆς ἰδιοκτησίας τῆς Θεσσαλίας σελ. 52.

αὐτὴν σημασίαν διετήρησε καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἑνετοκρατίας¹⁾ καὶ Τουρκοκρατίας, ὅτε ἡ ἀγγαρεία ἦτο ἐκ τῶν ἐπαχθεσιάτων πιέσεων τῶν κυριάρχων κατακτητῶν. Σήμερον ἀπαντᾷ μὲ τὴν αὐτὴν σημασίαν, ἐκεῖ ὅπου διατηρεῖται καὶ ἐφαρμόζεται τὸ παλαιὸν ἔθιμον τῆς ὑποχρεωτικῆς ἐπιβολῆς τῆς ἐργασίας, ὡς π. χ. ἐν Μάνη, ὅπου «οἱ μεγαλοκτηματῖαι διὰ κωδωνοκρουσιῶν καλοῦν τοὺς γεωργοὺς δι' ἐργασίαν εἰς τὸν ἀγρόν των»²⁾, ἐν Λήμνῳ, ὅπου ὁ ἀφεντικὸς ἐπιβάλλει 'εἰς τὸν κεχαγιάν, τὸν μισθωτὴν καλλιεργητὴν τῶν κτημάτων του, νὰ πὰ νὰ τὸν φέρῃ ἕξ βαρέλια νιρὸ ἀπ' τὸν Ἀὐλῶνα, νὰ γιμῶσ' οὐλὶς τίς σφίδις κὶ τὰ πθάρια, γὰ νὰ πιράσ' τς δεκαπέντι μέρις, ὅσου νὰ ξανάρθ' οὐ κιαχαγιὰς νὰ τὸν νιρουνκουβανήσ'»³⁾. Ἡ παλαιὰ σημασία διαφαίνεται καὶ εἰς τὰς λαϊκὰς παροιμίας: «μικρὸ χωριό, πυκνὴ ἀγγάρεια⁴⁾· μὲ ἀγγαρεία ἀμπέλι δὲν γίνεται, τσαῖρι δὲν προκόφτει⁵⁾· ἀνθρώπου παρακάλεση ὁμοιάζει τὴν ἀγγάρεια. Μὲ τὴν κοινωνικὴν ἐξέλιξιν ἡ ἀγγαρεία προσέλαβε τὴν ἔννοιαν τῆς συνεργασίας εἰς ἔργον κοινῆς ὠφελείας ἢ φιλανθρωπίας. «Ἡ ἀποκτηνωτικὴ ἀνατολικὴ ἀγγαρεία ἐξελίσσεται πρὸς ἐλευθεροπρεπεῖς ἐργασίας» λέγει ὁ Ἄ. Μ. Ἀνδρεάδης, ἐξετάζων λεπτομερῶς τὸν θεσμόν τῆς ἀγγαρείας⁶⁾.

Μὲ τὴν σημασίαν τοῦ βοηθῶ ἀπαντᾷ, καὶ τὸ ρῆμα *παραπάνω* ἐν Κρήτῃ⁷⁾. Παλαιότερον ἐπὶ Ἑνετοκρατίας εὐρίσκομεν τὴν λέξιν *παραπιασμός*⁸⁾, συνώνυμον πρὸς τὴν ἀγγαρείαν, ἐκ τοῦ *παραπιασμός* (παραπιέζω), λέξεως τῆς μεταγενεστέρας Ἑλληνικῆς, ἀπαντώσης παρ' Ὁρειβασίῳ⁹⁾ καὶ Σέξτω Ἐμπειρικῷ¹⁰⁾.

Ἐτέρα λέξις, ἔχουσα τὴν ἀρχὴν της εἰς μεσαιωνικοὺς χρόνους, εἶναι τὸ *παρασπόρι*. Ἡ λέξις αὕτη κατ' ἀρχὰς ἐσήμαινε μέρος τοῦ κτήματος, σπειρόμενον ἰδιαιτέρως δι' ἀγγαρείας τῶν δουλοπαροίκων πρὸς ἀποκλειστικὸν ὄφελος τοῦ ἰδιοκτήτου (τσιφλικούχου)¹¹⁾. Τὴν σημασίαν ταύτην διατηρεῖ εἰς τινὰ μέρη καὶ σήμερον. Οὕτως

¹⁾ Α. Μομφεράτου, Μεθώνη Κορώνη ἐπὶ Ἑνετοκρατίας, ἐν Ἀθήναις 1914 σ. 55. Σ. Ζαμπελίου, Κρητικοὶ γάμοι, ἐν Τουρίνῳ 1871 σ. 125.

²⁾ ΛΑ 1485, 5, Στ. Τζουμμελάς.

³⁾ Γ. Α. Μέγα, Λαϊκὴ Οἰκοδομία τῆς Λήμνου ἐν Ἑπετ. Λαογρ. Ἀρχ. Β' 1940 σ. 4.

⁴⁾ Βλ. καὶ Ν. Δημητράκοπουλον, Νομικαὶ ἐνασχολήσεις 2, 91.

⁵⁾ Βάρνερ, ἀγγαρεία 1. Ν. Γ. Πολίτου, Παροιμ. Β' 28.

⁶⁾ Α. Μ. Ἀνδρεάδου, Σύστημα ἑλληνικῆς δημοσίας οἰκονομίας Α' (Ἀθήναι 1928) σ. 27.

⁷⁾ ΛΑ 1584, 185, Στ. Ξανθοουδίδης, Κρήτη.

⁸⁾ Α. Μομφεράτος, ἐνθ. ἀν.

⁹⁾ Ἐκδ. Daremberg σ. 101.

¹⁰⁾ Πρὸς μαθηματικοὺς 7, 192. Βλ. Λεξ. Liddel-Scott-Κωνσταντινίδου, λ. παραπιασμός.

¹¹⁾ Ὅτι ἀρχικῶς ἡ λέξις ἐσήμαινε τὸν ἰδιαιτέρον ἀγρόν, φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ *Di Cange* (gloss. gr.): παρασπόρια, καστρέσια, ἰδιόκτητα in gloss. Basilic. peculiū castrense. Κατὰ τὸν Κ. Ἄμαντον (Ἑλληνικά 4, 320) παρασπόρι πιθανῶς κατ' ἀρχὰς ἐσήμαινε τὸν κατὰ δεύτερον ἔτος σπειρόμενον ἀγρόν, τὸν εἰς τινὰς Κυκλάδας λεγόμενον *παραγκαιριά*.

ἐν Ἡπειρῷ «παρασπῶρια ἐκαλοῦντο οἱ ἀγροί, οἱ σπειρόμενοι δι' ἀγγραείας τῶν χωρικῶν χάριν τῶν λεγομένων σπαήδων». 1) Ἐν Λήμνῳ «ἀπ' ὅσα χουράφια εἶχε τ' ἀφεντ' κὸ καὶ τὰ σπερην οὐ κιαχαγιᾶς τημοάγκα, κρατοῦσιν ἕνα χουράφ' τ' ἀφεντ' κὸ καὶ τό βαζι παρασπόρ', ἐντελῶς θ' κὸ τ'. Οὐ κιαχαγιᾶς ἦθιλι νὰ τοῦ τὸ σπειρ', νὰ τοῦ τὸ θερῖο, νὰ τοῦ τ' ἀλουνῖο' μὲ τὰ θκά τ' τὰ ζῶα, νὰ τοῦ τὸ πάη ἔτ' μου» 2).

Ἐν Αἰτωλίᾳ λέγουν τὸ ἔχω παρασπόρι = τὸ σπέρνω μόνος μου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ σεμπρικὸ ἢ κολληγηκὸ 3). Ἐπειδὴ ὁ ἰδιαιτερός αὐτὸς ἀγρὸς τοῦ γαιοκτήμονος, τὸ παρασπόρι, ἐσπείρετο ἄλλοτε δι' ὀμαδικῆς ἐργασίας (ἀγγραείας), ἡ λέξις προσέλαβε σὺν τῷ χρόνῳ καὶ τὴν σημασίαν τῆς ὀμαδικῆς ἐργασίας 4) καὶ κατ' ἀναλογίαν ἄλλων ὀμαδικῶν ἐργασιῶν, προσφερομένων πρὸς ἐνδεεῖς, ἐγίνε ταυτόσημος πρὸς τὴν ξέλαση, παρακαλιὰ κ.τ.δ.

Μὲ τὴν τελευταίαν ταύτην σημασίαν εἶναι γνωστὴ σήμερον ἐν Θεσσαλίᾳ 5), Βοιωτίᾳ 6), Αἰτωλίᾳ καὶ Ἀχαρνανίᾳ 7), Λακωνίᾳ 8). Ἐν Μακεδονίᾳ, Θράκῃ, Μ. Ἀσίᾳ περισσότερο ἐν χρήσει εἶναι ἡ λέξις μεντζί 9). Τὴν λέξιν γιαρδίμ-γιαρδοῦμ (ἐκ τοῦ τουρκ. yardım) μεταχειρίζονται ἐν Λήμνῳ· σήμερα θὰ κάνουμε γιαρδίμ. Οἱ συνεργαζόμενοι ὀνομάζονται γιαρδίμτζήδες 10).

Ξενικῆς ἐπίσης προελεύσεως εἶναι καὶ ὁ εἰς Κρήτην, Κύπρον, Κυκλάδας, Ἰονίους νήσους ἐν χρήσει συνώνυμος ὄρος ἀγιουτάρω ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ ajutare, aitare 11), τὸ οὐσιαστ. ἀρίδα καὶ τὰ συγγενῆ αἰτάρω, αἰδέρνω, αἰδάριση, αἰδάρισμα,

1) Ζωγράφειος Ἀγών Α' σ. 50.

2) Γ. Α. Μέγας, Λαϊκὴ οἰκοδομία τῆς Λήμνου ἐν Ἑπετ. Λαογρ. Ἀρχ. Β', 1940 σ. 3.

3) Δ. Λουκοπούλου, Γεωργ. Ρούμελης σ. 156. ΛΑ 765, 11.

4) Καὶ ἄλλαι γεωργικαὶ λέξεις σημαίνουν καὶ τὸν ἀγρὸν καὶ τὸ εἶδος τῆς εἰς αὐτὸν γινομένης γεωργ. ἐργασίας: ἀνοίμα = ὁ νεωστὶ ἐκχερσθεὶς πρὸς καλλιέργειαν ἀγρὸς καὶ ἡ πρὸς τοῦτο ἐργασία· ὄργωμα = ὄργωμένος ἀγρὸς καὶ ἄροσις· κάφαλο = ὁ ἐκ καύσεως θάμνων προελθὼν ἀγρὸς καὶ ἡ πρὸς τοῦτο ἐργασία.

5) ΙΑ ἀρ. 503, 118, Ἀναστ. Κουκουλέ.

6) ΛΑ 1153 Β', 122, Μ. Ἰωαννίδου.

7) Δ. Λουκοπούλου, Γεωργ. Ρούμελης σ. 156. Περὶ τῶν κατὰ τόπους χρήσεων τῆς λ. βλ. Κ. Ἀμαντον, Ἑλληνικά 4, 320. G. Rohlf's, Etymologisches Wörterbuch der Unteritalienischen Gräzität, Halle 1930 ἐν λ. Z. von Ligenthal, Jus Graecoromanum 3, 32. II. Ἀ(ραβαντινοῦ) Χρονογραφία Ἡπειροῦ Γ, 241, Χ. Παπαχριστοδούλου, Τοπωνύμια τῆς Ρόδου μεσαιων. χρόνων, Ἑλληνικά, 10, 127.

8) ΛΑ 713, 180, Β. Φάβης.

9) Ἀρχ. Θρακ. Θησ. ΣΤ', 239. ΛΑ 1104 Γ', 104, Γ. Α. Μέγας. ΛΑ 1146, 41, Δ. Πουλάκης, Τσεσμέ Μ. Ἀσίας.

10) ΛΑ 1160 Α', 129, Γ. Α. Μέγας.

11) Περὶ τῆς ἐτυμολογίας βλ. Ἀθηνᾶ, 36 σ. (1924) σ. 154.

αἰδαριστής, αἰδαριστό κ.λ.π.¹⁾ Ἐν Νάξῳ ὁ ὄρος *σιφέρει* (ἐκ τοῦ τουρκ. *σεφέρει* = ἐκστρατεία, πόλεμος, ἐκδρομή, ταξίδι) χρησιμοποιεῖται καὶ ἐπὶ συμβάσεων καὶ ἐπὶ ὁμαδικῆς ἐργασίας: «Σμίγουνε δυὸ ἄνθρωποι καὶ κάνουνε μαζί τις δουλειές τους καὶ κάνουνε σιφέρια π.χ. θὰ σπέρνουνε μαζί· βάζει καθένας τὸ βόδι του καὶ μὲ τὰ δυὸ βόδια ζευγαρίζουνε. Δυὸ μέρες πάει μιὰ παρέα στὰ σμυριδωρυχεῖα κι ὕστερα πάει ἄλλη· κάνουνε σιφέρει»²⁾. Ὁ ὄρος *σύφωμο*, γνωστὸς κυρίως ἐπὶ συμβάσεων μισθωτῶν, λέγεται ἐν Ἄνδρῳ κατ' ἐπέκτασιν καὶ ἐπὶ τῶν προσφερόντων τὴν ἐργασίαν των δωρεάν, μὲ τὴν παροχὴν τροφῆς μόνον, πρὸς βοήθειαν ὁμοχωρίων ἐχόντων ἀνάγκη³⁾. Ἡ δαπάνη διατροφῆς τῶν ἀπὸ κοινοῦ ἐργαζομένων βαρύνει κατὰ κανόνα τὸν ἰδιοκτήτην τοῦ κτήματος⁴⁾.

Δ' ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Τὰ ἔθιμα συνεργασίας καὶ ἀλληλοβοηθείας παρουσιάζουν μὲν κατὰ τόπους διαφορὰς τινὰς καὶ παραλλαγὰς, διέπονται ὅμως γενικῶς ἀπὸ βαθθὺν πνεῦμα ἐκτιμήσεως τῶν ἐκ τῆς συνεργασίας καὶ ἀλληλοβοηθείας ἀγαθῶν καὶ ἀπὸ στερεὰν ἠθικὴν ἀντίληψιν, ὅσον ἀφορᾷ τὰς μεταξὺ τῶν συνεργαζομένων σχέσεις καὶ τὰ ἐκ τῆς ἀθετήσεως τῶν συμφωνιῶν καὶ τῆς ἀνείλικρινείας ἐπακόλουθα. Ταῦτα ὁ λαὸς διετύπωσε παραστατικώτατα ἰδίᾳ εἰς παροιμίας: «*Οπου εἶναι πολλοί, εἶναι ἐδλογία Θεοῦ*⁵⁾», «*Οπου εἶναι πολλοί, εἶναι πολλὰ καλά*⁶⁾», «*Οἱ πολλοὶ παίρνουν τὴν Πόλη*⁷⁾», ἀποδίδων τὸ ρητὸν «*ἡ ἰσχὺς ἐν τῇ ἐνώσει*». Ὁμοίως τὴν ὑποχρέωσιν διὰ τὴν τήρησιν τῶν συμπεφωνημένων ἀναγνωρίζει ὁ ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ λέγων: «*συμφωνία καὶ νόμος*⁸⁾», τὰ βόδια δένουν ἀπ' τὰ κέρατα, τὸν ἄνθρωπο ἀπ' τὸ λόγο.

Ἡ σύμβασις πρὸς κοινοπραξίαν θεωρεῖται θεσμὸς ἱερός. Ἡ τιμιότης εἰς τὰς

¹⁾ Βλ. Ἱστορικὸν Λεξικὸν Ἀκαδημίας ἐν λ. αἶδα.

²⁾ ΛΑ 1524, 158 - 159, Δ. Ζευγώλη.

³⁾ ΛΑ 508, 152, Ἄν. Κουκουλέ.

⁴⁾ Ἐν Καρπάθῳ ἡ κοινὴ τράπεζα τῶν οὕτως ὁμαδικῶς ἐργαζομένων εἶναι γνωστὴ μὲ τὸν εἰδικὸν ὄρον *απορόταβλα* ἢ *τάβλα*: βλ. Μ. Μιχαηλίδην - Νουάρου, Λαογρ. Σύμμ. Καρπάθου Β' σ. 49.

⁵⁾ ΛΑ 888, 471, Κ. Νεστορίδης, Λακωνία.

⁶⁾ ΛΑ 482, 639, Τ. Κανδηλῶρος, Γορτυνία.

⁷⁾ ΛΑ 880, 267, Δ. Λουκόπουλος, Αἰτωλία.

⁸⁾ Ἡ ἀνάγκη τῆς τηρήσεως τοῦ λόγου τονίζεται ὑπὸ παλαιοῦ νομικοῦ: «οὐδ' ἔνομον οὐδ' ἀρμόζον λογικῶ ζῶφ τὰς ἰδίας τῶν λόγων ὁμολογίας δι' ἀθετήσεως κιβδηλεύειν· ἀλλ' εἴπερ τι ἄλλο, τοῦτο πρέπον ἀνθρώπῳ φυλάττειν· λόγου ἀλήθειαν, εἴ γε μὴ μέλλει ἐν τῷ διαφθεῖρειν ψεύδει τ' ἀληθὲς ἔρημος λόγου γενόμενος, ἀπὸ λογικῆς ἐκπεσεῖν τάξεως» Αὐτοκρ. Λέοντος Νεαρά ιθ'. Βλ. Ν. Δημητρακόπουλον, ἔνθ' ἄν. σ. 110 - 111.

σχέσεις αὐτὰς εἶναι ζήτημα ἠθικῆς τάξεως, τῆς ὁποίας ἡ διασάλευσις ἐκ μέρους τῶν συνεργαζομένων ἐπισύρει ἄμεσον τὴν τιμωρίαν ἐξ ἐπεμβάσεως αὐτῆς ταύτης τῆς θείας δίκης. Ἐν Πελοποννήσῳ, ἐὰν τύχη νὰ συμβῇ ζημία ἢ ἀπώλειά τις εἰς τὰ συνεταιρικά ἀγαθὰ, δηλ. νὰ ἐπέλθῃ θάνατος εἰς τι ἐκ τῶν ζώων τοῦ συνεταιρισμοῦ ἢ καταστροφή εἰς τὴν ἐσοδεῖαν κλπ., λέγουν ὅτι ἔγινε *διαβολιά* ἢ *μαγαρισιά* καὶ διὰ τούτου ἐννοοῦν, ὅτι ὁ ἕνας ἐκ τῶν συμπραττόντων ἔκλεψε ἢ κατὰ τινα τρόπον ἐδολεύθη τὸν συνεταιῖρον. Ἡ πίστις, ὅτι ἀνωτέρα τις δύναμις διέπει καὶ τὰ τῶν συμβάσεων, ὡς καὶ ὅλα τ' ἀνθρώπινα, φανερώνεται καὶ εἰς τὰ ἐν ἀνατολικῇ Κρήτῃ λεγόμενα: *ὅταν κάμνουνε ὄρταγιά* ¹⁾, *ἂν δὲν ταιριάζῃ τὸ ζάγανόν της* ²⁾, *παθαίνουνε τοῦ ἄλλοῦ τὰ ὄζα καὶ τότε ξεχωρίζουν* ³⁾.

Ἡ δικαία διανομὴ εἶναι ρητὸν αἴτημα τῆς λαϊκῆς συνειδήσεως: «*ὅποιος τρώει τὸ δίκιο τ' ἄλλουνοῦ, τρώει τὰ ποδάρια του*», λέγει μία ἐκ τῶν πολλῶν σχετικῶν λαϊκῶν παροιμιῶν, σημαίνουσα, ὅτι βεβαία τιμωρία ἀναμένει τὸν ἀδικοῦντα τοὺς ἄλλους. Ὁ Θεός, κατὰ λαϊκὴν παράδοσιν, «*ἔβαλε σχισμὴν στὴ μέση τοῦ σιταριοῦ, γιὰ νὰ μποροῦν οἱ γεωργοί, σὰν ἔχουν συντροφιὰ, νὰ μοιράζων καὶ τὸν ἕνα κόκκο, ἂν τύχη πάνω στὴ μοιρασιά νὰ περισσέψῃ*» ⁴⁾.

Παρὰ τὴν κοινὴν ὅμως ἀναγνώρισιν τῆς σημασίας τῆς συνεργασίας καὶ τῶν ἐκ ταύτης ἀγαθῶν, ἰδιαίτερος ἐκτιμᾶται καὶ ἡ κατ' ἰδίαν διεξαγωγή τῆς ἐργασίας, ὡς ὁ προσφορώτερος τρόπος ἐξυπηρετήσεως τῶν ἰδίων συμφερόντων ⁵⁾. Πολλοὶ εἶναι καὶ αἱ παροιμίαι, αἱ ἐκφορᾶσαι τοῦτο, ὡς καὶ τὰ ἐκ τῆς δυσαρέστου πείρας πορίσματα:

Κάλλιο τ' ἄλῳνι σου μικρὸ καὶ νά 'ν' μοναχικὸ σου. Τὸ μισιακὸ γαῖδουρι τὰ

¹⁾ Ὁρταγιά = συνεταιρισμός, συνεταιρικὴ ἐργασία· τὸ ἐν Θράκῃ ὄρτακλίκι.

²⁾ Ζάγανον ἢ λ. ἀγνώστου ἐτύμου σημαίνει ἐνταῦθα κάτι ἀνάλογον πρὸς τὸ γούρι, τὸ τυχερό.

³⁾ ΛΑ 1380 Β', 44, Μ. Λιουδάκη, Ἅγιος Γεώργιος Λασηθίου. Πρβλ. Γιάννην Ἰ. Μαυρακάκη ἐνθ' ἄν. σ. 64.

⁴⁾ Ἀ. Βρόντη, Τῆς Ρόδου παραδόσεις καὶ τραγούδια. Ἐν Ρόδῳ 1930 σ. 44. Πρβλ. Π. Παπαζαφειρόπουλον ἐνθ' ἄν. σ. 335.

⁵⁾ Ὁμοίως ἐξάιρεται ἡ σημασία τῆς προσωπικῆς ἐπιβλέψεως:

Τοῦ νοικοκυροῦ τὸ μάτι

κοπριά 'ναι στὸ χωράφι.

Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων εὐρίσκομεν τὴν παροιμίαν μετὰ τὴν αὐτὴν ἐννοίαν καὶ τὴν αὐτὴν σχεδὸν γλωσσικὴν διατύπωσιν. Εἰς τὸν Πλίνιον ἀπαντᾶται: *majores fertilissimum in agro oculum domini esse dixerunt*. Κατὰ τὸν μεσαίωνα ἐλέγετο: *πολὸ τῷ ἀργῷ ὠφέλιμος ἢ τοῦ δεσπότου παρουσία*. Βλ. H. Blümner, *Die römischen Privataltertümer*, München 1911 σ. 547.

σκυλιά τὸ τρωῶν· Ὅποιος μονάρχος πολεμᾷ, ποτέ του δὲν ξεπέφτει Ὁ λύκος ἔχει τὸ σβέροκο του χοντρό, γιατί κάνει τὴ δουλειὰ μοναχός του· Τὰ ξένα χέρια σ' ἀναπαύκουν, μὰ τὴν καρδιά σου καύκουν, ὡς λέγεται ἐν Κύπρῳ.

Αἱ συνήθειαι, αἱ ἀφορῶσαι εἰς τὴν συνεργασίαν καὶ ἀλληλοβοήθειαν, εἶναι προφανῶς σχετικαὶ μὲ τὸ ἐκάστοτε κρατοῦν κοινωνικὸν σύστημα. Ἐκ τούτου ὁμοίαις ἢ ἀναλόγους συνηθείαις πρὸς τὰς σημερινὰς δὲν εὐρίσκομεν εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ἔποχην, τῆς ὁποίας τὸ σύστημα ἐργασίας ἔνεκα τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας ἦτο ὅλως διάφορον ἀπὸ τὸ σήμερον κρατοῦν ¹⁾).

Πνεῦμα φιλανθρωπίας καὶ ἀγαθοεργίας ὑπῆρχε βεβαίως καὶ εἰς τὴν τότε πολιτισμένην κοινωνίαν, ὡς τοῦτο μαρτυρεῖται ὑπὸ διαφόρων συγγραφέων ²⁾. ἄλλωστε τοῦτο ὑπάρχει ἐν τινι μέτρῳ καὶ εἰς πᾶσαν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν ³⁾).

Ἡ συνεργασία ὁμοῦ καὶ ἡ ἀλληλοβοήθεια παρὰ τοῖς ἀρχαίοις δὲν ἐξεδηλοῦτο

¹⁾ Οἱ δοῦλοι ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ ἐκτελοῦν πάσας τὰς χειρωνακτικὰς ἐργασίας «ἐν ἐνίαις μὲν τῶν πόλεων, μάλιστα δ' ἐν ταῖς εὐπολέμοις δοκούσαις εἶναι, οὐδ' ἔξεστι τῶν πολιτῶν οὐδένα βανασικὰς τέχνας ἐργάζεσθαι» (Ξενοφ. Οἰκον. IV, 3). Μόνον αἱ γεωργικαὶ ἀσχολίαι ἐπαινοῦνται ὑπὸ τινῶν ποιητῶν καὶ συγγραφέων «χρήζων πλοῦτου, μελέτην ἔχε πίονος ἀγροῦ· ἀγρὸν γάρ τε λέγουσιν Ἀμαλθείας κέρας εἶναι» (Φωκυλίδης, Fragm. 7, Berg II⁴, 69). «Ἐτι δὲ ἡ γῆ θεὸς οὔσα, τοὺς δυναμένους καταμανθάνειν καὶ δικαιοσύνην διδάσκει· τοὺς γὰρ ἀριστα θεραπεύοντας αὐτὴν πλεῖστ' ἀγαθὰ ἀντιποιεῖ» (Ξενοφ. ἐνθ' ἀν. V, 12). Πρβλ. G. Busolt, Griechische Staatskunde, München 1920 σ. 182-3.

²⁾ Ὁ Δημοσθένης (Περὶ στεφάνου 268) λέγει ὅτι ὑπῆρχε «κοινὸς καὶ φιλόφρων καὶ τοῖς δεομένοις ἐπαρκῶν». Εἰς τὸν πρὸς Νικόστρατον λόγον § 4, ὁ Ἀπολλόδωρος ἀναφέρειν τὰς πρὸς τὸν Νικόστρατον γειτονικὰς του σχέσεις, λέγει: «Χρόνου δὲ προβαίνοντος καὶ πάνυ οἰκειῶς διεκείμεθα καὶ ἐγὼ θ' οὕτως οἰκειῶς διεκείμεν πρὸς τοῦτον, ὥστ' οὐδενὸς πάποτε, ὧν ἐδεήθη οὗτος ἐμοῦ ἀπέτυχεν, οὗτος τ' ἂν ἐμοὶ οὐκ ἄχρηστος ἦν πρὸς τὸ ἐπιμεληθῆναι καὶ διοικῆσαι». Ὁ Ἰσοκράτης ὁμοίως διεκήρυσε, «μηδένα τῶν πολιτῶν στερεῖσθαι τῶν ἐπιτηδείων» (Ἀρεοπαγ. κ'). Οἱ παλαιότεροι λέγει (Ἀρεοπαγ. ιβ') «περὶ τὸν ἴδιον βίον τσαυτὴν ἐποιοῦντο πρόνοιαν ἀλλήλων, ὅσπην χρὴ τοὺς εὐφρονούντας καὶ πατρίδος κοινωνούντας... οἷ τε τὰς οὐσίας ἔχοντες οὐχ ὅπως ὑπερεώρων τοὺς καταδεέστερον πράττοντας, ἀλλ' ὑπολαμβάνοντες αἰσχύνῃ αὐτοῖς εἶναι τὴν τῶν πολιτῶν ἀπορίαν ἐπήμνον ταῖς ἐνδείαις... κεφάλαιον δὲ τοῦ καλῶς ἀλλήλοις ὁμιλεῖν... αἱ μὲν γὰρ κτήσεις ἀσφαλεῖς ἦσαν ὡςπερ κατὰ τὸ δίκαιον ὑπῆρχον, αἱ δὲ χρήσεις κοιναὶ πᾶσι τοῖς δεομένοις τῶν πολιτῶν». Πολλὰς ὁμοίας εἰδήσεις δύναται τις νὰ εὑρῇ καὶ εἰς ἄλλους ἀρχαίους Ἑλληνας συγγραφείς.

³⁾ «Ἡ εὐεργεσία, ἡ συμπάθεια τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἀνθρώπον εἶναι βαθέως χαρᾶγμένα ὑπὸ τῆς ἰδίας τῆς φύσεως καὶ ἀνταποκρίνονται ζωηρῶς εἰς τὰς πλέον ἐσωτερικὰς ἀνάγκας, ὥστε καμία πρόοδος καὶ καμία σχολὴ δὲν ἐπεξήτησαν ποτὲ νὰ τὰς διαγράψουν» λέγει ὁ E. Laurent, Le paupérisme et les associations de prévoyance, Paris 1860 σ. 30. Πρβλ. καὶ C. Bouglé, Le solidarisme, Paris 1924 σ. 42.

καθ' ὃν ἀκριβῶς τρόπον σήμερον. Ὡς ἔνδειξιν κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης, ἀνταποκρινομένης πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, δυνάμεθα ν' ἀναφέρωμεν τοὺς διαφόρους κοινωνικοὺς καὶ θρησκευτικοὺς συνδέσμους, οἵτινες εἶναι γνωστοὶ μὲ τὸν γενικώτερον ὄρον *ἐταιρεῖαι* ἢ *συνεδρῖαι*.

Τοιοῦτοι σύνδεσμοι, ἐπίδρασιν ἀσκήσαντες εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τῶν Ἀθηναίων, ἦσαν οἱ λεγόμενοι *ἔρανοι*. Οὗτοι, γνωστοὶ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ὀμήρου¹⁾ μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς κοινῆς συνεισφορᾶς διὰ τὴν δργάνωσιν γευμάτων καὶ ἐορτῶν, προσέλαβον εὐρυτέραν μορφήν καὶ διὰ τῶν ἐραρικῶν εἰσφορῶν ἐνισχύοντο φιλικὰ πρόσωπα ἔχοντα ἀνάγκην, ἐπροικοδοτοῦντο πτωχὰ κοράσια, ἀπελευτροῦντο αἰχμάλωτοι, ἐπληρώνοντο τὰ χρέη τῶν ἀδυνατούντων νὰ τὰ ἐξοφλήσουν κ.τ.τ. Εἰδικοὶ νόμοι, οἱ ἐρατικοί, καθώριζον τὰ τῆς λειτουργίας των.²⁾ Εἰς στιγμὰς γενικῆς δυστυχίας ἔνεκα πολέμων ἢ ἐσωτερικῶν ἀναστατώσεων οἱ *ἔρανοι* συνέβαλλον εἰς τὴν ἀνακούφισιν τῆς δυστυχίας, ὡς π.χ. μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον, ὅτε δεινὴ ἦτο ἡ θέσις τῶν Ἀθηνῶν.³⁾

Ἀπὸ τῆς ἐπικρατήσεως ὁμῶς τοῦ Χριστιανισμοῦ, μὲ τὴν κατάργησιν τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας καὶ τὰ νέα κηρύγματα περὶ τῆς ἀξίας τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον⁴⁾, διαμορφώνεται διάφορον πνεῦμα συνεργασίας καὶ ἀλληλοβοηθείας, τοῦ ὁποίου τὴν ἐπίδρασιν εὐρίσκομεν φανερὰν εἰς τὴν μεσαιωνικὴν καὶ νεωτέραν ἑλληνικὴν ζωὴν.⁵⁾

Ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων, ἐκτὸς τῶν ἐπισήμων φιλανθρωπικῶν ὀργανώσεων, οἶαι ἦσαν αἱ *ἀγάπαι*⁶⁾ καὶ τὰ διάφορα εὐαγῆ ἰδρύματα, πολλαπλῶς

¹⁾ Ὀδ. α 226: εἰλαπίνῃ ἡὲ γάμος; ἐπεὶ οὖν ἔρανος τάδε γ' ἐστίν. Πρβλ. λ 415: ἡ γάμψ ἢ ἐράνψ ἢ εἰλαπίνῃ τεθαλυῖη. Κατὰ τὸν Ἀθήναιον (8,362e) «ἔρανοὶ εἰσιν ἀπὸ τῶν συμβαλλομένων συναγωγαὶ ἀπὸ τοῦ συνερᾶν καὶ συμφέρειν ἕκαστον»

²⁾ Βλ. *Th. Reinach* ἐν *Daremberg-Saglio*, *Dictionnaire des antiquités*, τόμ. Π¹, Paris 1892 σ. 805-808 ἄρθρ. *Eranos* (ἔρανος). Λεπτομερείας καὶ βιβλιογραφίαν εὐρίσκει τις καὶ παρὰ *L. Beauchet*, *Histoire du droit privé de la république athénienne*, Paris 1897 τόμ. IV σ. 258-271.

³⁾ *A. Blanqui*, *Histoire de l'économie politique en Europe depuis les anciens jusqu'à nos jours*, Paris 1837 σ. 21.

⁴⁾ Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου... ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν ἐν ταύταις ταῖς δυσιν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος κρέματα καὶ οἱ προφηταὶ Ματθ. 22,37. «ἀγάπη πλήρωμα τοῦ νόμου» Παύλου ἐπιστ. πρὸς Ρωμ. 13, 10, Γαλ. 5, 14.

⁵⁾ Ἐκ τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς ἔχουν τὴν προέλευσιν τῶν οἱ καὶ σήμερον ἐν χρῆσει ὄροι *ξέλαση*, *παρασπόρι*, *παραπιασμός*, *ἀγγραεῖα*, *ἀρνοκλήσι*, *ἐμπολον*, περὶ ὧν ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω.

⁶⁾ Βλ. *H. Leclercq*, ἄρθρ. *agape* ἐν *F. Cabrol*, *Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de liturgie I*, 775 κ.έ.

προαγόντα την κοινωνικήν ἀλληλεγγύην, ¹⁾ τὰ μοναστήρια ἀπετέλουν ἰδίας ἐργατικὰς κοινότητας μὲ κατανομήν ἐργασίας καὶ συνεργασίαν. Ὡς τοιοῦτου εἶδους ὀργάνωσιν ἐργασίας ἀναφερόμεν χάριν παραδείγματος τὰ παρὰ Καλλινίκῳ ἐν τῷ βίῳ τοῦ ὁσίου Ὑπατίου ἀναφερόμενα: «εἴποτε γὰρ δεῖ κῆπον γεωργῆσαι ἢ ἀμπέλους σκάψαι ἢ ἄλλο τι ποιῆσαι ἐπίπονον, οἱ ἐπιτήδαιοι τῷ ἔργῳ εἰς τοῦτο τεταγμένοι εἰσίν... καὶ εἴπου χρεῖα οἰκοδομήματος ἦν γενέσθαι, πάντες συνήρχοντο ἐκεῖ...».

Διὰ τῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καὶ μοναῖς ὑπαρχόντων ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων κοινῶν ταμείων, τῶν λεγομένων εἰς ἀρχαιοτέραν ἐποχὴν γαζοφυλακίων ²⁾ (τῶν *κιβωτίων ἐλέους* τῶν νεωτέρων χρόνων) ἐνισχύοντο οἱ πάσχοντες καὶ ἐνδεεῖς καὶ προήγετο τὸ πνεῦμα τῆς φιλανθρωπίας.

Χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς χριστιανικῆς φιλανθρωπίας, διακρίνον αὐτὴν ἀπὸ τὴν φιλανθρωπίαν παλαιότερων ἑλληνικῶν χρόνων, καθ' οὓς ἢ πρὸς τὸν πλησίον βοήθεια παρείχετο ἐκ καθαρῶς ὀρθολογιστικῆς ἀντιλήψεως περὶ ὁμαλῆς πολιτικῆς ὀργανώσεως καὶ κοινωνικῆς λειτουργίας ³⁾, εἶναι, ὅτι αὕτη συνεδέθη μὲ τὴν θρησκευτικὴν ἰδέαν περὶ σωτηρίας τῆς ψυχῆς· οὕτως ἢ πρὸς τοὺς ἐνδεεῖς καὶ πάσχοντας βοήθεια ἔλαβε τὴν ἔννοιαν τοῦ *ψυχοῦ*, ἣν ἔχει καὶ σήμερον.

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα τῆς συνεργασίας καὶ ἀλληλοβοηθείας ἐνισχύθη ἔτι μᾶλλον, ἔνεκα τῶν κρατουσῶν τότε ξηνικῶν καὶ κοινωνικῶν συνθηκῶν. Οἱ κίνδυνοι ἐκ τῶν παντοειδῶν πιέσεων τοῦ κατακτητοῦ ἐπέβαλλον ἐπιτακτικώτερον τὸ καθήκον τῆς ἐνώφεως καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης, ἐκδηλουμένης εἰς τὴν δημοσίαν καὶ ἰδιωτικὴν ζωὴν. Ἡ ἀμοιβαία βοήθεια καὶ συνεργασία εἶναι ἐν τῶν κυρίων γνωρισμάτων τῆς λειτουργίας τῶν κοινοτήτων κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ⁴⁾. Τινὲς μάλιστα τούτων ἤχθησαν εἰς τὴν ὀργάνωσιν συνεργατικῶν συνεταιρισμῶν καὶ ἐψήφισαν καταστατικά, ρυθμίζοντα κατὰ τὸν μᾶλ-

¹⁾ Βλ. *H. Leclercq*, ἐνθ' ἄν. τόμ. 3ος ἀρθρ. *Charité. M. Γεδεών*, Περὶ φιλοπτώχων καὶ φιλανθρώπων διατάξεων παρ' ἡμῖν κατὰ τοὺς τέσσαρας τελευταίους αἰῶνας Σύλλ. ΚΠ, 21 (1891) σ. 79. *K. Ἀμάντου*, Ἡ ἑλληνικὴ φιλανθρωπία κατὰ τοὺς μεσαιων. χρόνους, Ἀθηνᾶ ΛΕ (1923) σ. 131 κ.έ. *Ἀμ. Ἀλεβιζάτου*, Ἡ βιβλικὴ καὶ ἱστορικοδογματικὴ βᾶσις τῆς κοινων. καὶ ἠθικῆς ἀποστολῆς τῆς Ἐκκλησίας, ἐν Ἀθήναις 1933. *Φίλαρ. Βαφειδίου*, Ἡ ἀγάπη καὶ τὰ ἔργα αὐτῆς ἐν τοῖς μετὰ τὸν Μέγαν Κωνσταντῖνον χρόνοις, περιοδ. Γρηγόριος Παλαμᾶς 11 σ. 214-225, 259-265, 315-341, 343 κ.έ. *Φ. Κουκουλέ*, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς Β' I Ἀθῆναι 1948 σ. 64 κ.έ.

²⁾ Βλ. *Φ. Κουκουλέν*, Ἐκ τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν ἐν Ἀθήναις, 1920 σ. 37.

³⁾ *Φ. Κουκουλέ*, ἐνθ' ἄν. σ. 77. Κατὰ συγγραφεὰ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ «πάντες εἰς τὰ λεγόμενα γαζοφυλάκια ἐν ἐκάστη ἐκκλησίᾳ καθ' ὃ ἠπόρει τις μετεδίδου...»

⁴⁾ Βλ. ἀνωτ. σ. 82, σημ. 2.

⁵⁾ Βλ. *Δ. Δανιηλίδην*, Ἡ Νεοελληνικὴ κοινωνία καὶ οἰκονομία, Ἀθήνα 1934 σ. 129-130.

λον δημοκρατικὸν τρόπον τὰς σχέσεις ἐργασίας καὶ κεφαλαίου· διὰ τῆς πιστῆς δὲ ἐφαρμογῆς τούτων, ἐξησφαλίζετο ἡ ἀδιατάρακτος λειτουργία τῶν συνεταιρισμῶν καὶ προήγετο ἡ οἰκονομικὴ ἀκμὴ τοῦ κοινοῦ καὶ τῶν ἀτόμων. Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ἰδίᾳ ὁ συνεργατικὸς συνεταιρισμὸς τῶν Ἀμπελακίων, ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τοῦ 18^{ου} αἰ. μὲ τὴν ὑφαντικὴν καὶ βαφικὴν¹⁾. Μὲ τὸ αὐτὸ συνεργατικὸν πνεῦμα ἐρρυθμίσθησαν αἱ συνεργατικαὶ σχέσεις καὶ τῶν μεταλλωρῶν εἰς τὰ Μαντεμοχώρια τῆς Χαλκιδικῆς, τῶν ναυτεργατῶν καὶ καρaboκυραίων εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, τὴν Μεσημβρίαν καὶ ἄλλας ναυτικὰς πόλεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τὰ ἀφορῶντα ὅμως εἰς τοὺς συνεταιρισμοὺς τούτους δέον ν' ἀποτελέσουν θέμα ἰδίας μονογραφίας²⁾.

Πλὴν τούτου ἡ κοινὴ δυστυχία, ἡ στέρησις τῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν ἐκ ταύτης ἀγαθῶν, ἐκαλλιέργησαν εἰς τὸ δουλεῦον ἔθνος τὸ πνεῦμα τῆς εὐποιίας, τῆς βοθηείας πρὸς τοὺς ἀδυνάτους καὶ δυστυχεῖς καὶ τῆς συμβολῆς εἰς κοινωφελῆ ἔργα. Τὸ *κοιτὶ τῶν πτωχῶν*, τὸ ἄλλως *κιβώτιον ἐλέους* λεγόμενον, δὲν λείπει σχεδὸν ἀπὸ καμίας ἐκκλησίαν, ἀπὸ καμίας κοινότητάς³⁾. Εἰς ἕσμα (νανούρισμα) ἐκ Χίου, τοῦ ὁποίου προφανῆς εἶναι ἡ σχέσηις μὲ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας, ἡ μητέρα εὐχεται νὰ μεγαλώσῃ τὸ παιδί της καὶ νὰ κάμῃ πολλὰ καλὰ «*λογιῶν τοῦ ἀνελογάδι, ποὺ νὰ τ' ἀρέσῃ ὁ Θεός, νὰ τὰ παινᾷ ὁ κόσμος*»⁴⁾. Οὕτως ἡ εὐποιία ὑψώθη εἰς ἰδανικὸν τῆς ἐποχῆς, ὅπερ ἐθέρμανε τὰς καρδίας πολλῶν Ἑλλήνων, οἵτινες διὰ τῶν δωρεῶν των πολλαπλῶς εὐηργέτησαν τὸν νεώτερον Ἑλληνισμόν.

Ἐπερατώθη τὴν 5-10-47.

¹⁾ Γ. Α. Μέγα, Θεσσαλικαὶ οἰκῆσεις, Ἀθήναι 1946 σ. 19.

²⁾ [Ἔργασία ἐπιγραφομένη «Τὰ Θεσσαλικά Ἀμπελάκια. Ἱστορία καὶ συνεταιρισμὸς» ὑπεβλήθη κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ὡς ἐναίσιμος διατριβὴ ἐπὶ διδακτορία ὑπὸ τοῦ κ. *Ἡλία Γεωργίου*, ἐτέρα δὲ πραγματεία ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὸ πνεῦμα τοῦ συνεργατισμοῦ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων καὶ τ' Ἀμπελάκια. Ὁ πρῶτος συνεταιρισμὸς τοῦ κόσμου», γραφεῖσα ὑπὸ τοῦ κ. *Κ. Κορκίδου*, εὐρίσκειται ὑπὸ ἐκτύπωσιν. Αὕτη, ὡς μανθάνομεν, ὑπεστηρίχθη ὡς ἐναίσιμος διατριβὴ ἐνώπιον τῆς Νομικῆς Σχολῆς τῶν Παρισίων (βλ. περιοδ. Ὁ Συνεταιριστής, ἔτ. 19^{ον}. Ἀθήνα 1948, ἀριθ. 25-26, σ. 100). Σ. τ. Δ.].

³⁾ *Κιβώτιον ἐλέους* συνιστάται ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ ἔτος 1820 ὑπὲρ τῶν πτωχῶν (Ἐρμῆς ὁ Λόγιος, ἐν Βιέννῃ 1820 σ. 451-457), *κοιτὶ τῶν πτωχῶν* ἀναφέρεται εἰς τὸ ἀρθρ. 10 τοῦ καταστατικοῦ τῆς κοινότητος Μελενίκου τὸ ἔτος 1813. βλ. *II. Πέννα*, Τὸ κοινὸν Μελενίκου καὶ τὸ σύστημα διοικήσεώς του. Ἐν Ἀθήναις 1946 σ. 31.

⁴⁾ *Κ. Κανελλάκη*, Χιακὰ Ἀνάλεκτα, ἐν Ἀθήναις 1890 σ. 211 καὶ 212.